

RODE STOOMWALS

ZOMERSTORM
VIOOL VOOR KERSTMIS
TWEЕ OPSTANDEN TE VROEG
AANPASSEN GEBLAZEN
TUSSEN TWEE VUREN
FANTOOM KARELIË

70

Van juni tot oktober 1944 schrompelde het Duitse machtsgebied aan alle kanten snel ineen. In het westen werden Frankrijk, België en een groot deel van Zuid-Nederland bevrijd; geallieerde troepen stonden over een breed front aan de grens van Duitsland en hadden die op verschillende plaatsen al overschreden. In Italië drongen de geallieerden steeds verder naar het noorden op. Uit Griekenland, Albanië en Joegoslavië werden de Duitsers zo goed als geheel verdreven.

Het nieuwe, grote Russische offensief was op 23 juni begonnen. Binnen enkele weken was de Duitse verdediging in Wit-Rusland volkomen ineengestort, mede dank zij de activiteiten van de partizanengroepen die, in nauwe samenwerking met het Russische opperbevel, de Duitse verbindingen saboteerden en Hitlers soldaten door voortdurende, verspreide aanvallen demoraliseerden. In juni werd de Poolse grens overschreden. Maar na vijf weken van snelle vorderingen vertraagde de Russische opmars: de verbindingslijnen werden te lang en de Duitse tegenstand werd krachtiger.

Die vertraging leidde tot twee drama's: de mislukking van de opstand in Warschau, uitgebroken op het moment (begin augustus) dat verwacht kon worden dat de Russische legers de stad binnen enkele dagen zouden bereiken; en de al even bloedige onderdrukking door de Duitsers van de opstand die eind augustus in Slowakije uitbrak tegen het collaborateursbewind van Tiso.

In Roemenië liet koning Michael dictator Antonescu op 23 augustus, enkele dagen na het begin van het Russische offensief tegen zijn land, arresteren; de nieuwe regering koos de zijde van de Russen en verklaarde Duitsland de oorlog. Voor het eind van oktober was heel Roemenië van Duitsers gezuiverd. Bulgarije verliet eveneens het Duitse kamp; midden september was Bulgarije in oorlog met Duitsland en trokken de Russen Sofia binnen.

Ook in Noord-Europa verging het de Duitsers slecht. In juli drongen de Russen in Litouwen en Letland door, korte tijd later ook in Estland. Het uitzichtloze drama van de Balten beleefde een nieuw bedrijf. In oktober waren de drie landen zo goed als geheel in Russische handen. Finland tenslotte, murw gemaakt door het Russische offensief, sloot in september in Moskou een wapenstilstand en liet zijn troepen tegen de weinige nog in het land aanwezige Duitsers optrekken. In Noord-Noorwegen werden voor eind oktober enkele steden door de Russen bevrijd. In Oost-Pruisen waren inmiddels Russische troepen voor het eerst op Duits grondgebied doorgedrongen. Het laatste bedrijf kon beginnen.

A.H.P.

HET RUSSISCHE ZOMEROFFENSIEF
IN 1944

ZOMER STORM

DICK VERKIJK

In de zomer van 1944 stonden aan het oostelijk front zo'n zeven miljoen man tegenover elkaar: vijf miljoen Russen in driehonderd divisies en twee miljoen Duitsers in tweehonderd divisies. Het was duidelijk dat de sowjetlegers een offensief zouden beginnen en de Duitsers verwachtten dat aan het zuidelijke front, tussen de Pripetmoerassen en de Zwarte Zee, maar de klap viel aan het Witrussische front. Hier stonden de honderd zesenzestig divisies gereed van het 1e

Baltische Front (front in de betekenis van legergroep) onder generaal Bagramian, het 3e Witrussische Front onder generaal Tsjerniachowski, het 1e Witrussische Front onder generaal Rokossowski en het 2e Witrussische Front onder generaal Zacharow. De eerste twee legergroepen stonden onder het algemeen commando van maarschalk Wasiilewski, de andere twee onder maarschalk Zjoekow. Men beschikte over 31.000 kanon-

nen, 5200 tanks en mobiele kanonnen en over 6000 vliegtuigen. Het sowjetoverwicht in deze sectoren was 2 op 1 in manschappen, 2,9 op 1 in kanonnen en mortieren, 4,3 op 1 in tanks en 4,5 op 1 in vliegtuigen. Voor de opbouw waren er dagelijks honderd treinladingen naar de vier fronten gestuurd, nog afgezien van de voorraden die met (deels Amerikaanse) vrachtwagens waren aangevoerd. Er stonden 12.000 vrachtwagens klaar om elke dag 25.000 ton

munitie, benzine en dergelijke naar de optrekkende troepen te brengen, als het offensief zou slagen. 23 juni was de grote dag. Over een front van bijna zevenhonderd kilometer lang (later zou het zelfs bijna duizend kilometer lang worden) wisten de Russen op zes plaatsen door de zogenoemde *Heimatlinie* te breken, die de Duitsers hadden aangelegd ten westen van Smolensk, zuidwaarts van Witebsk, naar Orsja, Mogilew en Broboeisk. Alleen al in de twee omsingelde gebieden bij Witebsk en Broboeisk werden 10.000 Duitsers gedood en 20.000 krijgsgevangen gemaakt.

Hitler gaf strikte opdracht om de meer westwaarts gelegen Berezina als verdedigingslinie te handhaven — het hielp niets. Van het

Dr. Paul Wolff & Tritschler

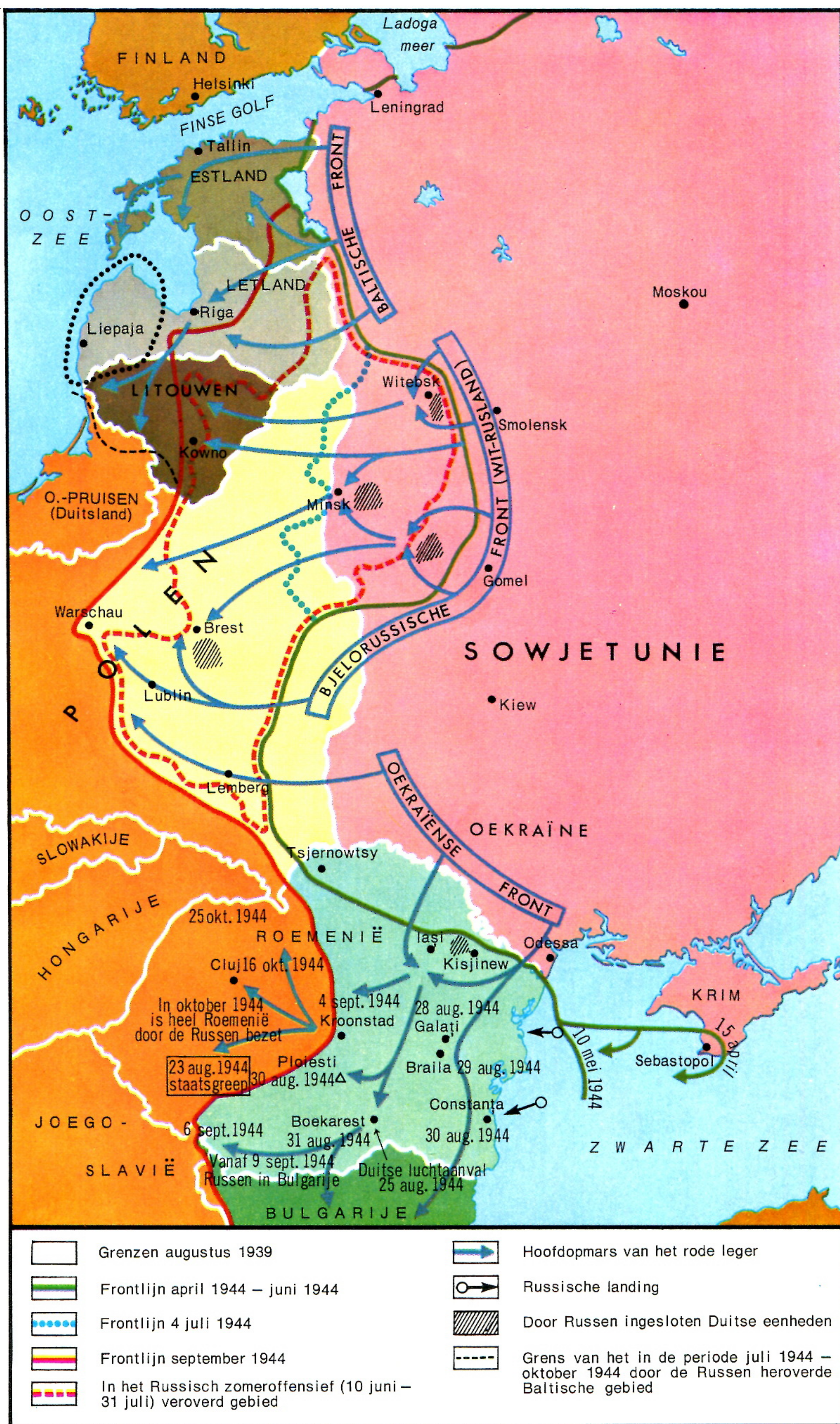
De Duitsers trokken aan het oostelijk front zo snel terug, dat zij met hun tanks zelfs over de stoffelijke resten van hun mensen reden.

Links: Russische militairen trokken hun veldgeschut door een rivier tijdens het offensief dat zij in de zomer van 1944 ondernamen.

Rechts: in het voorjaar van 1944 was Rusland vrijwel bevrijd. Het rode leger trok vanaf die tijd de westelijke buurstaten binnen.

noordoosten en het zuidoosten naderden de Russen op 3 juli de Witrussische hoofdstad Minsk en omsingelden ten oosten van de stad 100.000 Duitsers, waarvan er 40.000 sneuvelen of gewond raakten. Er was nu een opening in het centrale front van zo'n vierhonderd kilometer breed en de weg naar Litauen en Polen lag open.

De nederlaag van de Duitsers in Wit-Rusland was voor een deel toe te schrijven aan de activiteit van partizanen die in dit deel van de Sowjetunie groter was dan waar ook. Kolonel Stanislaw Alexejevitsj Waupsjassow was een van die partizanenleiders. Hij was in de buurt van Minsk gedropt en in een gesprek dat schrijver dezes met hem in 1966 had, citeerde Waupsjassow maarschalk Rokossowski, die tegen hem had gezegd: 'Wij zijn van Stalingrad door de Oekraïne opgerukt en nergens hebben wij zoveel partizanen gezien als in Wit-Rusland. Zou het verder ook zo zijn?' Ik antwoordde: 'Verderop weet ik niet, maar tot de Boeg blijft het zo.' De soldaten van het rode leger klaag-

den er zelfs over dat de wegen zo verwoest waren, dat de gemotoriseerde colonnes er moeilijk overheen konden komen. 'Maar', zo had Waupsjassow gezegd, 'voor deze verwoestingen hebben wij onderscheidingen gekregen en het herstel van de wegen is niet onze zaak.' Feit is dat dank zij een nauwkeurige coördinatie van het rode leger en de partizanenbrigades tussen 20 en 23 juni bijna alle spoorwegver-

bindingen waren uitgevallen en alle bruggen opgeblazen. Over het aantal partizanen zullen wel nooit precieze cijfers bekend worden. Volgens Alexander Werth, correspondent van de BBC in Moskou gedurende de Tweede Wereldoorlog, zijn het er in Wit-Rusland 143.000 geweest. Kolonel Waupsjassow zegt dat op het hoogtepunt 371.000 partizanen waren ingeschakeld en dat er nog 250.000 in reserve werden gehouden. 'De verzetslieden en

‘volksvrekers’ hebben tijdens de bezetting zestig procent van het gebied van Wit-Rusland onder controle gehad en er zijn delen waar tijdens de gehele bezetting geen Duitse laars is binnengedrongen’, aldus Waupsjassow. Alexander Werth meent dat de partizanen ongeveer dit percentage van Wit-Rusland in handen hadden.

Ze waren redelijk goed bewapend. De sovjet-luchtmacht dropte onder andere 76 mm-kanonnen, automatische geweren, anti-tankgeschut en munitie. Verder gebruikten de partizanen veel op de Duitsers buitgemaakt materiaal. Er werd geopereerd van vaste kampen uit, die in de bossen waren verscholen. Maar ook in de Duitse garnizoenssteden werden geregeld aan-

(van 1941 tot 1944) nooit waren gezuiverd, laat staan bezet door Duitse troepen.’

Het sowjetoffensief verliep zo voortreffelijk, dat de Russen al op 4 juli opdrachten kregen voor verder liggende doelen: ze moesten doorstoten richting Oost-Letland en Litauen naar de steden Wilnoes (Wilna), Kaunas, Grodno, Brest-Litowsk (waar de Sowjets in 1941 zo geweldig hadden standgehouden), de Njemen forceren in de richting van Oost-Pruisen en verder Polen intrekken. Het lukte allemaal. Volgens de Duitsers zelf leden ze in Wit-Rusland de ernstigste nederlaag van de hele campagne aan het oostfront. Tussen de 25 en 28 divisies met in totaal een 350.000 man werden vernietigd. Volgens het officiële *Kriegs-*

eitje was, omdat een deel van de Duitse troepen naar het westen was overgeplaatst om de geallieerde invasie het hoofd te bieden. De Duitsers zelf verkochten hun in die tijd gebruikelijke verhaaltjes dat het een ‘terugtocht volgens plan’ was. Om deze twee redeneringen te logenstraffen organiseerden de Russen een unieke parade in Moskou. Ze lieten op 17 juli niet minder dan 57.000 Duitse krijgsgevangenen door de straten marcheren, enkele generaals en tientallen officieren voorop. De meesten liepen in rafelige uniformen, sommigen met mitella’s en andere verbanden. Het was zo’n zielige vertoning, dat veel vrouwelijke toeschouwers tranen in hun ogen kregen en BBC-correspondent Werth hoorde een oude

slagen gepleegd en de verzetslieden zaten zelfs als kantinepersoneel op de Duitse vliegvelden. Verscheidene keren heeft men tijdbommen in vliegtuigen met hoge officieren weten te plaatsen. De toestellen zijn neergestort zonder dat de Duitsers erachter zijn gekomen dat het geen gewone ongelukken betrof, maar sabotagedaden.

Ook van Duitse kant wordt de grote partizanenactiviteit in Wit-Rusland erkend. Generaal K. von Tippelskirch, commandant van het 4e leger dat in Wit-Rusland was gestationeerd, schreef na de oorlog dat ‘een immens bebost en moerassig gebied helemaal van de Dnjepr tot Minsk in handen was van partizanengroepen en dat deze gebieden in die drie jaren

Op 17 juli 1944 lieten de Russen 57.000 Duitse krijgsgevangenen door Moskou lopen. Zij gingen hiertoe over om geruchten te ontzenuwen als zouden de Duitsers veel troepen naar het westelijk front hebben overgebracht of Rusland volgens plan ontruimd hebben.

tagebuch van het *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW) was de klap die *Heeresgruppe Mitte* kreeg, ‘een grotere ramp dan die van Stalingrad’ en generaal Heinz Guderian spreekt zelfs van ‘de vernietiging van de *Heeresgruppe Mitte*’.

In Engelse en Amerikaanse persberichten werd hier en daar gesuggereerd dat de opmars in Wit-Rusland voor de Russen een zacht

vrouw mompelen: ‘net als onze arme jongens, *tozje pognali na wojnoe* (ook in de oorlog gedreven).’ De meeste mannen keken strak en stil voor zich uit, maar de jongeren floten en jowden de Duitsers uit. Toen ze echter voorwerpen naar de Duitsers begonnen te gooien, hielden ouderen hen daarvan af.

Aan het front ging de opmars verder met een gemiddelde snelheid van 15 tot 20 km per dag. Bevrijd werden: op 8 juli Baranowitsj, 13 juli Wilnoes (Wilna), 23 juli Lublin, 28 juli Brest-Litowsk. Op die 28ste juli werden door het sowjetopperbevel de volgende opdrachten verstrekt: het 3e Witruissische Front moest tegen 2 augustus Kaunas hebben veroverd en dan verder richting Oost-Pruisen gaan; het 2e

Witrussische Front moest zuidelijker eveneens doorstoten naar Oost-Pruisen via Lomza; het 1e Witrussische Front kreeg opdracht om na de verovering van Brest-Litowsk en Siedlce de Warschause wijk Praga aan de oostelijke oever van de Weichsel tussen 5 en 8 augustus te veroveren en om een aantal bruggehoofden op de westelijke oever te vestigen even ten zuiden van Warschau. Dit laatste lukte, maar de Russen konden weinig uitrichten vanwege de sterke Duitse druk op deze bruggehoofden. Omstreeks 31 juli naderden de Russen Praga, waar intussen het drama van de Warschause opstand begon.

Tussen 25 juli en eind augustus vertraagde de sowjetopmars. De soldaten raakten overver-

leger (OKH) lichtgewond. Hij werd vervangen door generaal Heinz Guderian, de zeer bekwame tankspecialist, die Hitler in de eerste jaren van de oorlog aan menige overwinning had geholpen. Guderian speelde na de aanslag op de Führer een dubieuze rol. Op 20 juli was hij commandant van pantsereenheden die op de Fehrbelliner Platz in Berlijn waren samengetrokken. Hij liet weten volledig aan de kant van Hitler te staan. Na zijn benoeming tot chef-staf van het OKH nam hij ook zitting in een zogenaamd *Ehrenhof des Heeres*. Dit 'erehof' gooide in snel tempo zonder mogelijkheid tot verweer een aantal officieren uit het leger, opdat ze als burgers voor een burgerlijke (en veel meer verpolitiekte) rechtbank terecht

moeid, de verbindingen met het achterland waren lang geworden; bovendien wierpen de Duitsers sterke reserves in de strijd en tenslotte gaf het sowjetoppercommando opdracht het front te bevriezen. Het liep nu van halverwege Litauen, via de grens van Oost-Pruisen, langs de Narew en Weichsel tot in Midden-Polen.

Intussen had Hitler op 20 juli 1944 de zoveelste aanslag op zijn leven overleefd. Het was de Führer niet ontgaan dat achter die bomaanslag een burgerlijke en militaire verzetsbeweging schuilging en zijn wantrouwen tegen het leger, dat hij altijd al had gehad, was nu sterker dan ooit. Bij de aanslag werd onder meer Adolf Heusinger, chef van de generale staf van het

De nederlaag van de Duitsers in Wit-Rusland was voor een deel toe te schrijven aan de activiteiten van partizanen die daar groter was dan waar ook in de Sowjetunie. Hier een groep van deze partizanen die zich voor de bevrijding van hun eigen omgeving inzetten.

konden staan. In een dagorder noemde Guderian de opstandelingen, in navolging van Hitler, 'officieren die de moed hadden verloren en uit lafheid en zwakheid de weg van de eerloosheid verkozen boven de enige weg die voor een soldaat openstaat: de weg van plicht en eer'. Guderian was het ook die verordende dat de Hitlergroet voortaan ook in het leger moest worden ingevoerd.

MARS DOOR DE MISDAAD

De laatste weken bezocht ik veel steden in bevrijd Wit-Rusland. Ik bezocht ze op de dag van hun bevrijding of op de dag erna. Bobroesjk, Minsk, Stolbtsy, Nowogrudok, Baranowitsji . . . En overal, overal, in de rook en de vlammen van Orel en Minsk, in de kille ruïnes en in de grasovergroeide straten van Gomel, tussen de koude as van Woronezj, las ik de gruwelijke taal van de misdaden van het Duitse fascisme. Hoe dichterbij de grens naderden, hoe duidelijker ze zich in al haar afschuwelijkheid ontvouwde, deze lijst van verschrikking, opgesteld bij het licht van de grote branden, met begeleiding van het gekreun en gesteun der terechtgestelden en de gierende half-verstikte ademhaling van de slachtoffers die levend verbrand zijn. Tijdens de drie jaar op Witrussische grond begingen de Hitlerianen wredeheden en bestialiteiten zoals die in de geschiedenis nog nimmer zijn voorgekomen.

Minsk was een verschrikkelijk schouwspel. Uit de verte zag het er uit als een grote wolk van vlammen en rook. Het was een stad van gevangenen en concentratiekampen, vol prikkeldraad; een stad van martelkamers; een half-dode half-vernielde bloeddoodgedrenkte stad.

In de afschuwelijke winternachten schoten de Duitsers in de straten van Minsk vele duizenden ongewapende krijgsgevangenen neer. Duizenden partizanen werden in gevangencellen doodgemarteld door de Gestapo, de politie, de gendarmerie. Meer dan honderdduizend joden werden in die twee jaar in Minsk vermoord — vrouwen, kinderen en bejaarden; arbeiders, technici, dokters, kantoormensen. De beulen hadden met niemand genade, met zwakke, oude moedertjes, noch met zwangere vrouwen of pasgeboren baby's. Ze maakten hun slachtoffers af per huizenblok of ze vermoordden ze per beroep. Iedere kilometer van onze mars naar de grens voegde nieuwe bladzijden toe aan dit gruwelijke verslag.

Er is geen dorp, geen stad die geen slachtoffers heeft om over te rouwen. Tijdens het gevecht om een dorp smeekte een vijfenzeventigjarige Wit-Rus onze kolonel hem in zijn regiment op te nemen.

'Ze hebben mijn familie vermoord', bleef hij herhalen. 'Ze hebben ze allemaal vermoord. Geef me een geweer!'

Een paar dagen later, aan de rand van een bos dat nog steeds in Duitse handen was, ontmoette ik een andere oude man. Zijn baard was borstelig en onverzorgd, zijn ogen waren troebel van ouderdom. Hij droeg een geweer.

'Opa', zei ik, 'het wordt zo langzamerhand tijd dat je ermee stopt. Vind je niet dat je te oud bent voor partizaan?'

'Ik móét doorgaan', zei hij droevig. 'De Duitsers moordden mijn hele familie uit. Ze doodden mijn ouwetje en mijn dochter en mijn kleinkinderen. En ze brandden mijn huis af.'

Hij stond op en stapte in de richting van het struikgewas, dat kraakte van schoten en machinengeweevuur.

(Uit: 'With the Red Army in Poland and Byelorussia, June-July 1944', door Vassili Grossman — Hutchinson, Londen)

DE OPSTAND VAN WARSCHAU

VIOOL VOOR KERSTMIS

M. G. EMEIS JR.

Stanislaw Kopf

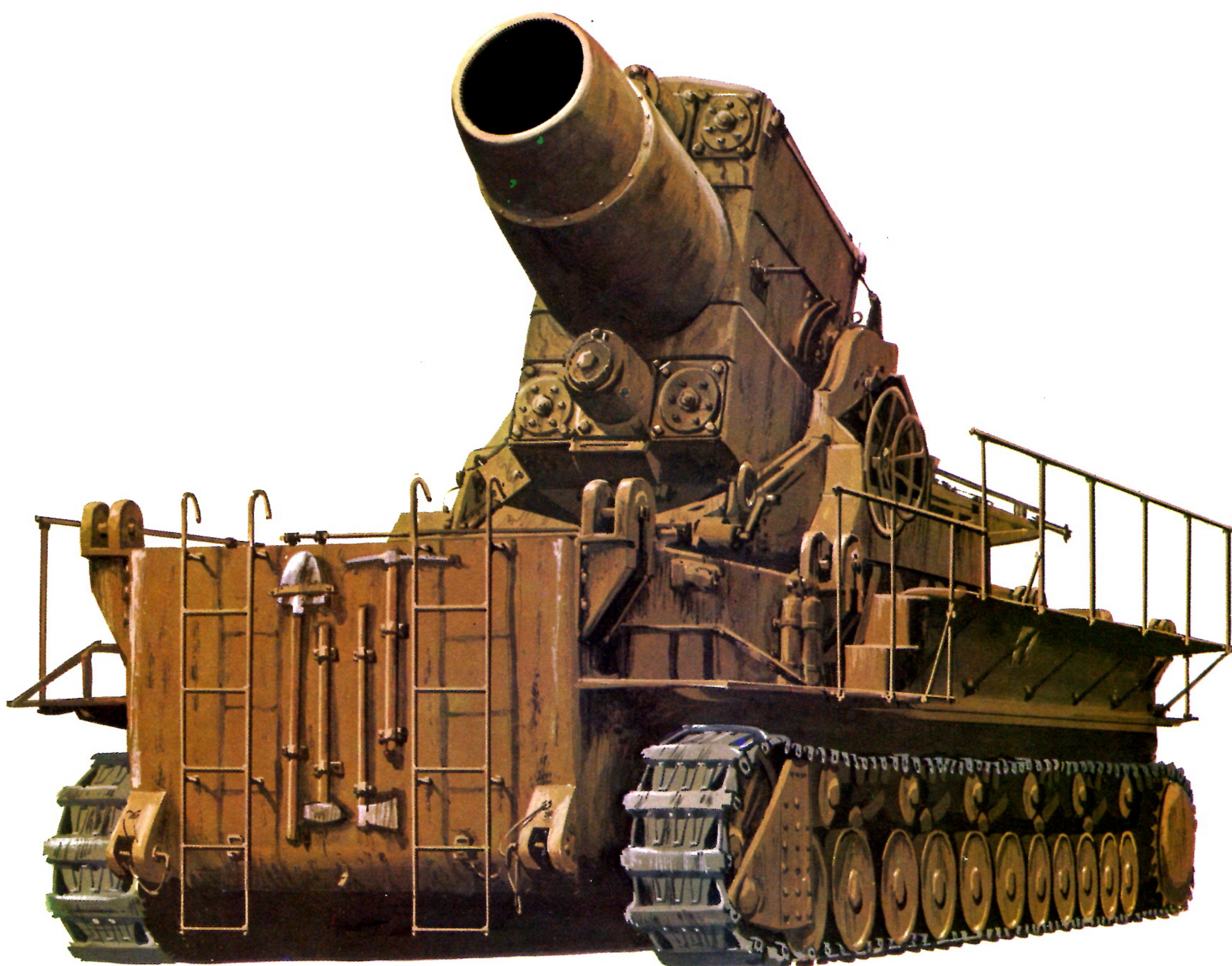
Dinsdag 1 augustus 1944 om vijf uur 's middags vlogen in Warschau duizenden ramen open. Van alle kanten werden passerende Duitsers onder vuur genomen. Burgers stoven weg, alle verkeer was binnen een paar minuten verlamd. Drie uur later wapperde het wit-en-rood van de Poolse vlag boven de hoofdstad: van de stadhuistoren, van de koepel van de postspaarbank, van het Prudentiegebouw, met zijn zestien verdiepingen het hoogste van de stad. De opstand van Warschau was begonnen. Generaal Thadeusz graaf Komorowski, commandant van het illegale *Armja Krajowa* (AK) of Vaderlandse Leger, had zijn hoofdkwartier in de voorstad Wola. Zijn boodschap van 1 augustus aan het AK luidde: 'Soldaten van de

Soldaten van de 'Wehrmacht' tijdens de strijd om de St. Janskathedraal in Warschau. Hoewel de opstandelingen aanvankelijk bestreden werden onder leiding van de SS, nam het leger na 20 september deze taak over.

hoofdstad! Vandaag heb ik het door u begeerde bevel gegeven tot openlijke strijd tegen Polens eeuwenoude vijand, de Duitse indringer. Na bijna vijf jaar van onafgebroken en vastberaden worsteling, in het geheim uitgevoerd, staat u vandaag openlijk met wapens in de hand om ons land zijn vrijheid te hergeven en op gepaste wijze de Duitse misdadigers te straffen voor de terreur en de misdaden die zij op Poolse bodem hebben gepleegd.' Komorowski ondertekende

met zijn schuilnaam 'Bor', die hij weldra aan zijn geslachtsnaam zou verbinden: Bor-Komorowski.

De opstand werd ontketend in overleg met de Poolse regering in ballingschap te Londen, waarvan een vertegenwoordiger zich in Bors hoofdkwartier bevond. Het *Armja Krajowa* ontstond in 1940—1941. De belangrijke Poolse verzetsorganisatie ZWZ (*Zwiazek Walki Zbrojnej*: Verbond voor de Gewapende Strijd) slaagde er toen in de meeste, politiek nogal uiteenlopende verzetsgroepen met zich te verenigen. Bovendien ging het ZWZ in deze periode de Poolse officiers- en onderofficiersbond beheersen en bracht het niet alleen de belangrijkste groepen van de Poolse socialistische

partij onder zijn bevel, maar ook de boeren-
volkspartijen haar dorpsjeugdorganisatie. Deze
bundeling kreeg de naam *Armja Krajowa*
voornamelijk om te vermijden dat de verschil-
lende groepen die van het AK deel uitmaakten,
ondergeschikt zouden lijken aan het ZWZ.
Binnen het AK waren nu alle Poolse verzets-
organisaties gebundeld, met uitzondering van
de extreem rechtse NSZ en de communistische
verzetsgroep, die beide overigens numeriek
zwak waren.

Het Vaderlandse Leger groeide gestaag. Tussen
maart 1942 en maart 1944 steeg het aantal
officieren en vaandrags van 6000 tot 18.000,
het aantal onderofficieren van 26.000 tot
88.000 en het aantal 'koppels' van 2500 tot

**Het gemechaniseerde mortier 'Karl', een
verbeterde versie van de 'Dikke Bertha' uit
de Eerste Wereldoorlog, werd in 1944 ingezet
tegen de opstandelingen in Warschau en
schoot met zijn betongranaten de stad in puin.**

9000. Een koppel omvatte dertig à veertig
manschappen. Zo telde het AK voorjaar 1944
ongeveer 350.000 leden; het zwaartepunt lag
overigens niet in Warschau, maar in Lublin.
Reeds vóór de opstand leefden AK en bezet-
tingsleger met elkaar op voet van oorlog.
Mannen van het AK ruimden in 1943 361 en
in de eerste drie maanden van 1944 584 leden
van de Duitse gendarmerie uit de weg. Zomer
1943 werd bij Lublin de *SS-Führer* Renner en

begin 1944 de gehate politiecommandant van
Warschau, SS-generaal Kutschera, doodge-
schoten.

Men stare zich niet blind op het getal van
350.000 verzetsmensen. In de eerste plaats
had dit betrekking op het AK in heel Polen en
bovendien was het kernpunt niet het aantal
manschappen, maar het aantal wapens — en
dat was beangstigend klein. Naar Duitse
schatting telde het AK in Warschau een redelijk
bewapende kern van twee- à drieduizend en
een 'massa' van vijf- à tienduizend man. Bij het
uitbreken van de opstand konden de Duitsers
daar dertienduizend in Warschau aanwezige
militairen tegenover stellen, van wie slechts
vijfduizend 'echte gevechtswaarde' hadden.

Stanislaw Kopf

Vandaar dat Himmler zijn troepenpotentieel in Warschau binnen een week opvoerde tot ruim 21.500 man door het inschakelen van naburige eenheden.

Himmler beschouwde Warschau als 'zijn' opstand, als een uitdaging aan de SS. De *Wehrmacht* moest zo veel mogelijk worden uitgeschakeld, wat Model, bevelhebber van legergroep midden, die het tegen het rode leger al moeilijk genoeg had, niet onwelkom was. Zodra de *Reichsführer SS* in zijn hoofdkwartier in het Oostpruisische Possesern het kwade nieuws hoorde, was hij 'ongewoon opgewonden en nijdig', zoals generaal-majoor Ernst Rode van de *Waffen SS* het humeur van zijn opperste chef omschreef. Himmler begaf

zich terstond naar Hitler en sprak, volgens zijn eigen aantekeningen: '*Mein Führer*, het tijdstip is onsympathiek. Historisch gezien is het een zegen dat de Polen dit doen. Die vijf, zes weken komen wij wel door. Maar dan is Warschau, de hoofdstad, het brein, de intelligentsia van dit zestien-à-zeventien-miljoenen-volk uitgeblust, dit volk dat ons al zeventien honderd jaar het oosten blokkeert en ons sinds de eerste slag bij Tannenberg telkens weer in de weg ligt. (Himmler doelde op de slag in 1410, toen de Poolse koning de troepen van de Duitse Orde versloeg.) Dan zal het Poolse probleem voor onze kinderen en voor al wie na ons komen, ja reeds voor onszelf, historisch geen groot probleem meer zijn.' Eind septem-

ber zei Himmler in een rede te Jägershöhe: 'Bovendien heb ik (toen) tegelijkertijd bevel gegeven Warschau radicaal te vernietigen. U zou nu kunnen denken dat ik een verschrikkelijke barbaar ben. Zo u wilt: ja, dat ben ik, als het moet.' Hij gaf zijn SS-horden het voorbeeld door de Poolse generaal Grot-Rowecki, die al een jaar in het concentratiekamp Sachsenhausen zat, in de nacht van 1 op 2 augustus te laten vermoorden. In diezelfde nacht begon ook het grote moorden in Warschau. De *Sicherheitspolizei* haalde al haar gevangenen uit de cellen en schoot hen tot de laatste man neer in een ruïne aan de overkant van de straat. De SS'ers in de Staufferkazerne trokken naar de tegenoverliggende Mokotow-

GEEN HOOP MEER

Uit het dagboek van Kurt Heller, Duits soldaat. 1 augustus. In Warschau begonnen vanmiddag de straatgevechten.

2 augustus. We zijn omsingeld.

3 augustus. Ulrich is gedood.

6 augustus. Vanmorgen even geslapen. Het middageten bestond uit koffie met suiker. Overal is hier de dood, maar ik wil leven. Drie mannen hebben zelfmoord gepleegd.

7 augustus. Vanmiddag schoot onze eigen artillerie op ons, maar er werd niemand gedood. Een uitbraakpoging mislukte — één man gedood, vier ernstig gewond. Vanmorgen om 8 uur hebben we in de tuin veertien van onze mannen begraven. Het stinkt.

12 augustus. Honger. Een beetje soep, zes sigaretten. De politie heeft alles ingepikt, zelfs wat er over was van de jam. Wanneer zal dit eindigen?

16 augustus. Honger. 's Nachts zijn de mannen bang. Toen ik de eerste ster zag, dacht ik aan mijn vrouw en aan de kleine jongen die in Stettin in de grond rusten. Ik kan niet ophouden aan hen te denken; ben zelf in een soortgelijke positie.

17 augustus. De Polen proberen ons uit te roken met benzinebommen. Nog meer mannen hebben hun zelfbeheersing verloren en zelfmoord gepleegd. De doden in de straat stinken afschuwelijk.

19 augustus. Geen hoop meer. De Polen omsingelen ons.

(Uit: 'Seventy days', door Wacław Zagorski — Muller 1957)

gevangenis en schoten alle zeshonderd gevangenen dood.

In de straatgevechten was het eerste gewin voor de Polen: ze veroverden het hoofdpostkantoor, de gasfabriek, de elektrische centrale en de zuiveringsinstallaties van het waterleidingbedrijf. In het Palais Brühl zat luitenant-generaal Stahel, nog geen week tevoren tot *Wehrmachtkommandant* van Warschau benoemd, opgesloten binnen de omsingeling van het AK. In honderden straten wierpen de bewoners barricaden van divans, kasten en ander huisraad op om de Duitse tanks in hun bewegingen te belemmeren. Op 2 augustus zond de BBC, weldra gevolgd door radiozenders in neutrale landen, de eerste berichten uit over de

opstand. Het AK had toen enige stadsdelen van Duitsers gezuiverd: de Oude Stad (*Stare Miasto*), de wijken Powisle en Czerniakow aan de Weichsel, het stadscentrum en de wijk Wola. In de eerste anderhalve dag van de opstand verloren de Duitsers, volgens hun eigen opgave, vijfhonderd man. Op 3 augustus was in de hoofdstad nog steeds het kanonvuur te horen van de Russische kant van de Weichsel. 'Wij verwachtten het rode leger binnen enkele dagen', aldus later generaal Bor. 'Weliswaar hadden op 1 augustus de Russische bommenwerpers hun aanvallen op Duitse doelen in de stad gestaakt en vonden ook de nachtelijke raids niet meer plaats, maar dat schreef men toe aan het slechte vliegweer; ook de *Luftwaffe*

Rechts: een Duitse officier leidt de aanval op een van de posities van de opstandelingen, die elke duim gronds verdedigden.

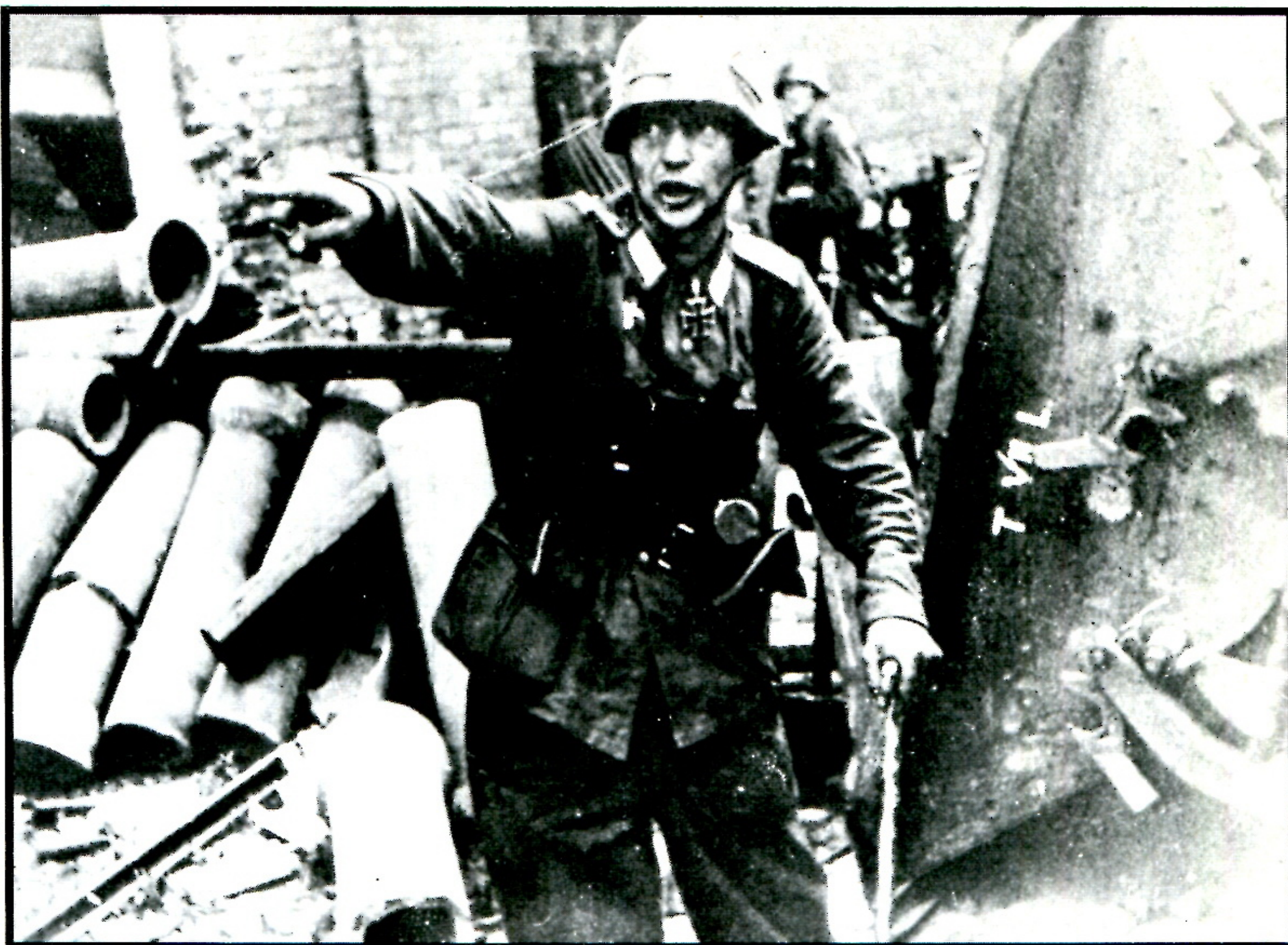
Links: leden van het 'Armja Krajowa' trekken door geïmproviseerde loopgraven van de ene wijk van de stad naar de andere.

Rechtsonder: Duitse troepen vallen het stadhuis aan. In de ruïnes ervan houden zich nog steeds vrijheidsstrijders schuil.

had zich een paar dagen niet boven de stad vertoond. Minder verklaarbaar was dat Radio Moskou over de opstand van Warschau het diepste stilzwijgen bewaarde, hoewel deze zich bijna onder de neus van de Russische legerspitsen afspeelde.'

Op 4 augustus werd generaal Bor 's morgens omstreeks vier uur wakker. 'Ik ontwaakte plotseling met een vaag angstgevoel dat ik aanvankelijk niet kon analyseren. In de afgelopen drie dagen waren wij gewend geraakt aan het lawaai van de strijd in de stad en aan het onophoudelijk gedreun van zware sowjet- en Duitse artillerie in de veldslag buiten de stad. (...) Ik leunde over het balkon vanwaar ik doorgaans de artillerie in het oosten kon horen. Na een paar minuten luisteren besepte ik wat de oorzaak was van mijn angst. De geluiden aan de overkant van de Weichsel waren verstomd. In plaats daarvan heerste er volslagen stilte. In de straten aan deze zijde waren de gevechten allerm minst verflauwd. Ergens heel dichtbij vuurde van tijd tot tijd een tank en de ruiten rinkelden ten antwoord.' De AK-commandant wekte zijn twee metgezellen, onder wie de vertegenwoordiger van de Poolse regering in Londen. 'Ook zij werden getroffen door de onheilspellende stilte aan de overkant van de rivier. Wij probeerden die stilte weg te praten als een normale vuurpauze die aan elk front kan voorkomen, zelfs op de kritiekste ogenblikken. Maar de stilte hield de gehele dag aan. Niemand van ons had kunnen voorspellen dat zij meer dan vijf weken zou duren.'

Op die vierde augustus begonnen de Duitsers hun tegenoffensief in de stad. Himmlers hulp-troepen, van wie de helft (onder andere uit Azerbeidsjan afkomstig) geen woord Duits kende, stroomden Warschau binnen en richtten ter algemene intimidatie op 5 augustus een afgrijselijk bloedbad aan onder de niet-strijdende burgerij. Met kogels, knuppels en messen werden vijftienduizend mannen en vrouwen, jongens en meisjes afgeslacht. Tientallen hui-

Stanislaw Kopf

Stanislaw Kopf

DRIEMAAL VUREN MET DE PIAT

Een van de geschiedschrijvers van de opstand van Warschau, kolonel Adam Borkiewicz, belicht een bepaalde episode uit de gevechten in het centrum van Warschau als volgt:

'Dinsdag 15 augustus werden de troepen van majoor Zagończyk vanaf vier uur 'sochtends zwaar beschoten door artillerie, rijdend geschut en talrijke mijnen- en granaatwerpers; het vuur concentreerde zich op de Krochmalna- en de Grzybowskastraat. (...) Na een voorbereidende beschieting van verscheidene uren begon tegen tien uur een aanval op grote schaal: door de Ciepa-, Waliców- en Żelaznastraat rukten de Duitsers op in colonnes van peloton- en compagniesterkte. Voor de opstandelingen in het centrum was dit het eerste massale contact met de vijand. De in verbeterde gevechten teruggedrongen vijandelijke stoottroepen keerden, versterkt met reserves, spoedig in de strijd terug. De ene na de andere vielen de barricaden van de Grzybowska-, Żelazna- en Walicówstraat.

(...) Rond deze tijd, om 15.30 uur, vernietigde luitenant Harnaś, die bij de kruising van de Żelazna- en de Grzybowskastraat met eenheden van de 'Genowefa'-compagnie tot een tegenaanval was overgegaan, twee pantserwagens en een stuk Flak-geschut en lag de Żelaznastraat bezaaid met lijken van de vijand. De opstandelingen leden zware verliezen.'

De werkelijkheid was dramatischer. Ik had destijds de leiding van het eerste peloton van de 'Genowefa'-compagnie. Met de moed der wanhoop verdedigden wij een strook van de binnenstad, met als spil de Żelaznastraat, en steeds verder werden wij door de sterkere Duitse troepen in zuidelijke richting teruggedrongen. Tenslotte wisten we ons te verschansen in de ruïnes langs de Grzybowskastraat, vastbesloten deze linie tot iedere prijs te houden. Toen wierp de vijand pantserwagens in de strijd. Met hun vuur het ene huis na het andere verwoestend, maakten ze het terrein rijp voor de infanterieaanval. Wij zagen ons gedwongen de instortende huizen te ontruimen en tijdelijk naar de aangrenzende binnenplaatsen te retireren om meteen daarna weer posities in te nemen tussen de puinhopen. Enige Duitse aanvallen waren reeds afgeslagen en zelf voerden we een succesvolle tegenaanval uit op een zware-machinegeweerpost op de hoek van de Wronia- en de Grzybowskastraat. Maar we waren wel aan het eind van onze krachten; na elke afgeslagen aanval vielen de jongens in slaap en schrokken pas wakker, wanneer opnieuw het gegrom klonk van een naderende pantserwagen.

Toen kwam er hulp; er arriveerden troepen die onze verdedigingslinie moesten helpen houden. Ze hadden een nieuw, naar zij meenden prachtig wapen bij zich, de Piat. Een paar dagen geleden was het ding door Poolse vliegers per parachute gedropt, bij wijze van steun aan de opstandelingen. De vreugde om dit onverwachte cadeau was evenwel gemengd met enig wantrouwen. Niemand wist met het wapen om te gaan. Hoe moest het worden geladen? Hoe vuurde je het af? Ook naar de vuurkracht konden we alleen maar gissen. Gehurkt in een hoek van een der binnen-

plaatsen, beraadslaagden we over wat ons te doen stond. Gelukkig was het wapen voorzien van een handleiding in het Engels en woord voor woord, zin voor zin vertaalde ik de inhoud, waarbij de pienterste jongen van mijn peloton, schutter eerste klas Zenek, alle handelingen getrouwelijk demonstreerde. De les duurde ongeveer een kwartier, misschien twintig minuten. Want meer tijd hadden we niet om met het wapen te leren omgaan en het in stelling te brengen. Er naderde een pantserwagen. Zenek installeerde zich achter op de binnenplaats, tegenover de toegangspoort. We hadden maar drie granaten, die stuk voor stuk met succes moesten worden afgevuurd; ons lot, en misschien wel dat van onze hele afdeling, hing ervan af. Zeneks handen trilden; daardoor kwam het dat het eerste schot mis was. De terugstoot van de Piat trof Zenek in de borst, terwijl het projectiel over de vluchtende pantserwagen heen vloog en het huis aan de overkant van de straat trof. De explosieve kracht was zo groot, dat wij, nadat de stofwolk was weggetrokken, een puinhoop gewaar werden op de plek waar zoëven nog een huis van drie verdiepingen had gestaan. De schrik zat ons in de benen. Op een dergelijk geweld had niemand gerekend. Met zijn tweede schot trof Zenek de pantserwagen nog steeds niet. De vijand was listig. Kort voor de poort stopte hij, gaf dan plotseling vol gas en schoot vooruit. Ditmaal was Zenek een fractie van een seconde te laat. Hij barstte in huilen uit en wilde de Piat aan mij geven. Wat te doen? ik gaf hem het wapen weer terug, hij was er inmiddels het meest mee vertrouwd, twee schoten had hij al op zijn naam. Met een boers soort koppigheid drukte hij de kolf tegen zijn borst. Voorzichtig nam hij poolshoogte — en toen verstijfde hij. 'Onze' pantserwagen reed driftig heen en weer in de buurt van de Wroniastraat. Met zijn snelvuurkanon vernietigde hij onze stellingen, maar bij ons kwam hij voorlopig niet in de buurt. Pas na een uur werd het motorgeronk weer luider. Ik keek naar Zenek; hij was bleek, maar rustig nu. Later, toen alles voorbij was, vertelde hij me dat hij ditmaal heel zeker was geweest van zijn schot. De pantserwagen naderde en hield, net als eerst, opzij van de poort stil. We hielden onze adem in. Plotseling schoot de wagen vooruit en tegelijkertijd haalde Zenek de trekker over. Een felle lichtflits, een zwarte rookwolk en een donderend geraas. Kogels trotserend liepen we de straat op, waar we de vluchtende bemanning van de pantserwagen met onze machinepistolen konden neermaaien. De wagen zelf, rokend en walmend, reed op een pui in; van hem hadden we geen gevaar meer te duchten.

Dit is het verhaal van een van de twee uitgeschakelde pantserwagens waarover kolonel Borkiewicz het in zijn boek heeft. Een korte episode uit het armageddon van de Warschause opstand — een hachelijke, maar glorieuze episode. Van hoeveel meer episoden zou te verhalen zijn die misschien even dramatisch waren, maar getekend door mislukking, gedoemd tot nederlaag en martelaarschap? Maar dit is weer een ander chapter, zoals Kipling het zo treffend zegt.

Zbigniew Czajkowski

Rechts: terwijl op straat een Duitse tank uitbrandt, bestormen Duitse eenheden een huis dat ondanks het zware artillerievuur nog steeds door Poolse opstandelingen is bezet.

zenblokken werden uitgerookt en opgeblazen. Churchill vroeg Stalin dringend het AK te helpen, maar deze veinsde geen vertrouwen te hebben in de opstand: 'Het AK van de Polen bestaat uit een paar detachementen, die zij ten onrechte divisies noemen. Ik kan mij niet voorstellen dat zulke detachementen Warschau kunnen innemen.' Op 12 augustus pleitte Churchill bij Stalin opnieuw voor de Polen: 'Zij smeken om mitrailleurs en munitie.' Britse bommenwerpers, die uit Midden-Italië kwamen en daarheen moesten terugkeren, konden door hun grote brandstofvoorraad maar weinig wapens boven Warschau afgooien. Na overleg met Washington vroeg Londen aan Moskou of Britse en Amerikaanse vliegtuigen na hun hulpactie op nabijgelegen Russische vliegvelden mochten landen om te tanken. Stalin bleef onverbiddelijk. Op 16 augustus seinde hij Churchill: '(...) Voorts ben ik, na mij nader in de affaire van Warschau te hebben verdiept, ervan overtuigd dat de actie van Warschau een roekeloos en verschrikkelijk avontuur is dat de bevolking grote offers kost. (...) In de nu ontstane situatie is het sowjet-opperbevel tot de conclusie gekomen dat het zich van het avontuur van Warschau moet losmaken, daar het directe noch indirecte verantwoordelijkheid voor de actie van Warschau op zich kan nemen.' Op dezelfde dag ontbood Wisjinsky de Amerikaanse ambassadeur in Moskou en las hem voor: 'De sowjet-regering kan er natuurlijk geen bezwaar tegen maken dat Engelse of Amerikaanse vliegtuigen wapens afwerpen in het gebied van Warschau, daar dit een Amerikaanse en Britse aangelegenheid is. Maar zij maakt er beslist wel bezwaar tegen dat Amerikaanse of Britse vliegtuigen, na wapens in het gebied van Warschau te hebben afgeworpen, op sowjetgrondgebied landen, daar de sowjetregering zich noch direct noch indirect met het avontuur in Warschau wenst in te laten.'

Vier dagen later deden Churchill en Roosevelt samen het volgende beroep op Stalin: 'Wij denken aan de wereldopinie, als de antinazi's in Warschau in feite in de steek worden gelaten. Wij geloven dat wij alle drie ons uiterste best moeten doen zoveel mogelijk patriotten te redden. Wij hopen dat u terstond voorraden en munitie voor de vaderlandslievende Polen in Warschau zult afwerpen, of wilt u onze vliegtuigen helpen dat zeer snel te doen? Wij hopen dat u uw goedkeuring zult geven. De factor tijd is van het allergrootste belang.' Stalins antwoord aan de verbaasde Roosevelt en de woedende Churchill luidde: 'Vroeger of later zal iedereen de waarheid aan de weet komen omtrent de groep misdadigers die aan het avontuur van Warschau zijn begonnen om de macht te grijpen. Deze lieden hebben het goede vertrouwen van de inwoners van Warschau uitgebuit door vele, vrijwel ongewapende mensen in te zetten tegen de Duitse kanonnen, tanks en vliegtuigen.'

In het kleine strijdperk Warschau, voor de Duitsers letterlijk te overzien, ging de worsteling om wijken, straten, blokken en tenslotte huizen door. Van grootscheepse operaties was

geen sprake. De Duitsers gebruikten granaatwerpers, anti-tankgeschut en enkele tanks van de Hermann Goeringdivisie. Een buiten de stad opgestelde pantsertrain ondersteunde hun artillerie. Het aantal vlammenwerpers werd opgevoerd tot honderdvijftig. In het begin boekten de Duitsers weinig terreinwinst. De woestelingen van de Kaminskibrigade voelden meer voor plunderen en drinken dan voor oprukken. Typerend was deze zin in een Duits rapport: 'Eerste regiment Kaminski heeft zich naar de Machorkafabriek voorwaarts gezopen.' De massamoorden van 5 augustus bewerkstelligden een hechte solidariteit tussen AK en burgerij: de actieve rebellen, meest middenstanders en intellectuelen, werden nu gesteund

de veldkeukens leverden slechts magere soep. Op 2 september, na een maand (!) vechten, was de SS meester in de Oude Stad. Maar de SS-triomp kwam te laat, Hitler wilde niet alleen de Oude Stad, maar de hele stad vernietigd zien — en bliksemsnel. De SS'er Von dem Bach-Zelewski mocht voor het oog van de wereld de leiding behouden — in feite nam de *Wehrmacht* die leiding op 20 september over. Nu liep het drama snel ten einde. Op 27 en 30 september moesten de wijken Mokotow en Zoliborz capituleren; op 2 oktober viel, als laatste, Warschau binnenstad. Wel hadden de Russen inmiddels de voorstad Praga bezet en daarmee de wanhopige Poolse opstandelingen tot een laatste krachtsinspanning gestimuleerd,

bij benadering worden gegeven. Velen noemen het ronde getal van een kwart miljoen doden; waarschijnlijk heeft de een het van de ander overgenomen. Nader onderzoek leert dat het dodencijfer althans niet zo gruwelijk hoog lag. Warschau was op 1 augustus 1944 bijna een miljoenenstad: 950.000 inwoners. Door lucht-aanvallen, artilleriebeschieting, epidemieën en massa-executies verloren 150.000 burgers het leven. Tien procent van hen, vijftienduizend mensen dus, stierven door de massamoorden van 5 augustus. De verliezen van het AK bedroegen zestienduizend doden en zesduizend gewonden. De opstand van Warschau kostte dus 166.000 Poolse doden.

Direct na de capitulatie beval Himmler: 1. de

Associated Press

door de arbeidersbevolking. *SS-Obergruppenführer* Von dem Bach-Zelewski (in zijn dagboek: '*Grosse Schweinerei im General-gouvernement*') leidde sinds 8 augustus het neerslaan van de opstand. Menige Poolse gevechtsgroep, wie na verbeten strijd slechts capitulatie scheen te resten, ontsnapte via de riolen naar een volgend huizenblok om daar verder te vechten. Op 18 augustus logen de Duitse radiozenders: 'Opstand volledig onderdrukt.' Toch verslechterde de toestand voor de Polen. Drie of vier Stuka's deden elke dag tien lucht-aanvallen. Water, gas en elektriciteit vielen uit, in de meeste huizen werkte de riolering niet meer. In de stad, vol lijken en vuil, brak een vliegenplaag uit. Dagenlang was er geen brood,

Het einde van de opstand van Warschau: Poolse verzetsstrijders, uitgeput of gewond, zijn door de Duitsers gevangengenomen en wachten op transport naar het concentratiekamp.

maar verder dan Praga kwamen de sowjets niet. Toen Bor-Komorowski en het restant van het Vaderlandse Leger na drieënzestig dagen van onvoorstelbare moed en onvoorstelbare ellende eindelijk capituleerden, gaf Moskou hun een trap na door hen van 'het walgelijkste verraad' te beschuldigen en het AK te betitelen als een reactionaire klik, fel anti-communistisch en ternauwernood antifascistisch.

Verliescijfers van AK en burgerij kunnen alleen

evacuatie van de gehele stadsbevolking; 2. het leeghalen van alle fabrieken, pakhuizen en woningen; 3. de totale vernietiging van de stad. De evacuatie betekende voor tienduizenden Polen overbrenging naar werk- en concentratiekampen. Bij het leegroven van de stad werden (onder meer) vijf spoorwagens 'museumgoed' en vijf spoorwagens kostbare boeken buitgemaakt. Himmler reserveerde het een en ander voor zichzelf: bontjassen, rekenlinealen, passerdozen, drie kleine koffers vol postzegels, grotere postzegelverzamelingen, diverse gouden horloges en munten. Mevrouw Himmler kreeg uit de buit van Warschau een viool en vier accordeons — 'als kerstcadeau', vermeldde de vrachtbrief. Een fijnzinnige gedachte.

TWEE OPSTANDEN TE VROEG

PROF. DR. Z. R. DITTRICH

De tragedie van Warschau heeft een eeuwenlange voorgeschiedenis. De betrekkingen tussen twee verwante, maar cultureel en karakterologisch zeer verschillende volkeren, de Polen en de Russen, waren door een noodlottige wederkerigheid van onrecht en schuld dermate slecht geworden, dat zelfs de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand de tegenstelling tussen hen niet kon overbruggen. En toch zou het onjuist zijn om de gang van zaken in en rondom Warschau zuiver en alleen te benaderen en te belichten vanuit de onfortuinlijke Pools-Russische controverse. Immers, vergelijkbare situaties deden zich in de Tweede Wereldoorlog meermalen voor en het loont beslist de moeite de mislukte opstand in de Poolse hoofdstad te vergelijken met de nagevoeg gelijktijdige en eveneens mislukte opstand in Slowakije, al was het alleen maar om het specifieke aandeel van de Pools-Russische tegenstelling in de toenmalige gebeurtenissen scherper te kunnen vaststellen.

Nergens was de ondergrondse beweging zo wijd vertakt en goed georganiseerd als in het bezette Polen, waar zij in feite een schaduwstaat vormde. Ze was overigens verre van eendrachtig. Aan de rechterzijde stonden de extreme nationalistenvan de Hagedissenbond, waarvan de leden, ongeveer dertigduizend man sterk en onder leiding van generaal Osiewicz, de bezetter praktisch met rust lieten om zich gereed te houden voor de strijd tegen de Russen, die men als de belangrijkste vijand beschouwde. Aan de linkerkant stonden de communisten, onder leiding van Gomulka en de in Moskou verblijvende Bierut, die over een numeriek kleine, doch gedisciplineerde 'volksgarde' beschikten. De overgrote meerderheid van de ondergrondse volgde evenwel de leiding van de Poolse regering in Londen. De troepen van het zogenaamde Vaderlandse Leger (*Armja Krajowa, AK*), dat in 1944 ongeveer driehonderduizend man telde, waren geleidelijk aan reeds overgegaan tot de guerrilla tegen de Duitsers. Zij zouden uiteraard volledig worden ingezet als het front dichterbij zou komen.

Onder deze omstandigheden was het zonder meer fataal dat de betrekkingen tussen de regering in ballingschap en het Kremlin in 1943 in een volstrekte impasse waren geraakt. De Sowjetunie had de Poolse stappen inzake de massamoord van Katyn eigenlijk alleen maar aangegrepen als een voorwendsel om een breuk te forceren, die haar in de gelegenheid stelde de vastgelopen kwestie van de toekomstige grens met Polen tot een voor haar gunstige oplossing te brengen. Sinds april 1943

legde Stalin zich er met alle energie op toe binnen het Sowjetrussisch machtsbereik een enigermate geloofwaardige alternatieve Poolse regering met bijbehorende krijgsmacht tot stand te brengen. Met het laatste was het niet zo moeilijk gesteld. Onder leiding van generaal Berling werd uit de in 1939 krijgsgevangen gemaakte Polen, die niet met generaal Anders uit de Sowjetunie waren weggegaan en die werden aangevuld met in Rusland wonende Polen, de Kościuszkodivisie samengesteld, die al spoedig bij de strijd kon worden ingezet. Lastiger was het scheppen van het bijbehorend politieke gezag, omdat de unie der Poolse patriotten, die bestond uit naar de Sowjetunie gevluchte Polen en geleid werd door de communiste Wasilewska, aanvankelijk maar weinig gewicht in de schaal kon leggen. Toen het rode leger in juli 1944 de eerste gebieden met een grotendeels Poolse bevolking bezette, werden de vooruitzichten echter aanzienlijk beter. Het comité van nationale bevrijding, dat op 21 juli 1944 werd gevormd en zich te Lublin vestigde, was, ofschoon allesbehalve representatief, toch iets meer dan een stel onbeduidende marionetten. Onder leiding van de socialist Osóbka-Morawski verenigde het behalve de communisten ook een aantal politici van niet-communistische linkse signatuur. Vergeleken met de regering in Londen, die wél de grote meerderheid van de natie achter zich had, verkeerde het bewind van Lublin in een gunstiger positie door de massieve steun die het van sowjetzijde ontving en die het in staat stelde in het bevrijde gebied een eigen gezag te vestigen. De streken daarentegen die door het AK in opdracht van Londen waren bevrijd, werden na aankomst van het rode leger genadeloos gezuiverd en onder de macht van Lublin gebracht.

In dit licht moeten we de opstand zien die door de regeringsgetrouwe verzetsbeweging op 1 augustus 1944 in Warschau werd ontketend bij het naderen van de sowjettroepen. Het ging erom de sowjets en het comité van Lublin vóór te zijn door in de uitgestrekte, bijna één miljoen inwoners tellende hoofdstad een *pied-à-terre* te scheppen voor de regering in ballingschap, zodat haar aanspraak, het enige wettige Poolse gezag te zijn, door niemand in twijfel getrokken zou kunnen worden, ook door de USSR niet. Generaal graaf Komorowski, die onder de schuilnaam 'Bor' de opstand leidde, noch de Poolse regeringskringen te Londen hebben in dezen hun beweegredenen trachten te verbergen. Om in haar opzet te slagen was de regering in Londen echter bij voorbaat van

twee voorwaarden afhankelijk. De Sowjet-russische opmars moest blijven doorgaan om Warschau tenminste aan één kant uit de Duitse omklemming te bevrijden, doch niet zo ver komen, dat de hoofdstad een geïsoleerd eiland zou worden in het door de roden beheerste gebied. De andere mogelijkheid was dat de Duitsers Warschau zouden prijsgeven en, om de spanning in het geallieerde kamp te bevorderen, Bor-Komorowski zouden toestaan een basis voor de regering te scheppen.

Noch het een noch het ander gebeurde. Het Russische zomeroffensief verzandde, nog voor de troepen van maarschalk Rokossowsky de onmiddellijke omgeving van Warschau bereikten. Het vaak geuite verwijt dat zij opzettelijk hun opmars hadden gestaakt, houdt bij nader inzien geen stand: er waren redenen te over voor het vastlopen van het front, in het bijzonder de Duitse tegenstoot van 3 augustus, die het rode leger bij Praga zelfs tijdelijk terugwierp. Als men met alle geweld versterkingen uit andere frontsectoren had gehaald, zou het wellicht mogelijk zijn geweest de weg naar Warschau te forceren. Dat Stalin, na alles wat geschied was, er niet voor voelde op deze manier de hem vijandig gezinde regering in het zadel te helpen, is echter begrijpelijk.

Na drieënzeftig dagen van ongemeen verbeterde strijd, die grote gedeelten van de stad in een puinhoop veranderde en enorme offers kostte, ook onder de burgerbevolking, moest Bor-Komorowski op 2 oktober 1944 met de rest van de opstandelingen capituleren. De val van Warschau betekende dat de kansen van de Londense regering verkeken waren en dat het bewind van Lublin het pleit had gewonnen.

Naast Polen was ook Slowakije in de zomer van 1944 een broedplaats van verzetsactiviteiten. De ondergrondse hier mocht dan minder algemeen en veelzijdig zijn dan aan de noordkant van de Karpaten het geval was, zij profiteerde weer wel van het feit dat het land niet door Duitse troepen was bezet en dat het collaborateursbewind, dat voor rust en orde hoorde te zorgen, de sympathie van de bevolking nagevoeg geheel had verloren. In de bergen waren de partizanen de werkelijke meesters. Ze bestonden hoofdzakelijk uit Slowaken, doch waren de laatste tijd versterkt met Russische en Oekraïense infiltranten, die als voorboden van het rode leger in westelijke richting trokken. In de steden en in de laagvlakte, waar het uiterlijk nog rustig was, wist de sinds Kerstmis 1943 verenigde verzetsbeweging (de Slowaakse Nationale Raad, SNR) vrijwel het gehele over-

heidsapparaat onder controle te brengen. De verzetslieden, de communisten inclusief, volgden de leiding van de Tsjechoslowaakse regering in ballingschap, die in tegenstelling tot de Poolse nauwe en vriendschappelijke betrekkingen met Moskou onderhield.

Op 4 augustus 1944 vlogen twee afgezanten van de Slowaakse verzet naar Moskou om de bijzonderheden van de komende opstand te bespreken. Zij brachten een boodschap mee van de Slowaakse minister van defensie en opperbevelhebber, generaal Čatloš, waarin deze zich bereid verklaarde op het geschikte moment met het gehele Slowaakse leger de zijde van de geallieerden te kiezen. Daaraan verbond hij een aantal voorwaarden, hoofdzake-

de in het westen gelegerde Slowaakse eenheden te ontwapenen en zich meester te maken van de economisch en strategisch belangrijke laagvlakte. Tegelijkertijd werden ook in oostelijk Slowakije, in de nabijheid van het front, twee Slowaakse divisies door de Duitsers ontwapend.

De opstand beperkte zich dus van meet af aan tot het bergachtige Midden-Slowakije, waar vijftigduizend partizanen en dertigduizend man geregelde troepen het moesten opnemen tegen een Duitse overmacht van vier tot vijf divisies, deels SS-formaties. Zeer veel, zo niet alles hing af van de vraag of de geallieerden erin zouden slagen tijdig hulp te bieden. Het rode leger dat samen met de Tsjechoslo-

Novosti Press

lijk om zijn eigen positie veilig te stellen. Hij richtte tot de sowjetautoriteiten het verzoek om de activiteit van hun partizaneneenheden tijdelijk in te perken, opdat de Duitsers niet voortijdig tot ingrijpen geprovoceerd zouden worden.

Het aanbod van een zo gecompromitteerde figuur als generaal Čatloš werd in Tsjechoslowaakse en Sowjetrussische kringen met gemengde gevoelens ontvangen. Zowel de Londense regering als een deel van de communistische ballingen in Moskou wilden er niet op ingaan. De onderhandelingen in de Russische hoofdstad sleepten zich nog voort, toen de situatie in Slowakije reeds het kritieke punt bereikte. De Duitsers, door de bedrijvig-

Boven: het rode leger in Praga. Het werd hier door de Duitsers tijdelijk teruggeworpen.

Geheel boven: generaal Berling, de commandant van de Poolse Kościuszkodivisie.

heid van de partizanen gealarmeerd, besloten Slowakije te bezetten. De Nationale Raad werd daardoor gedwongen de opstand te beginnen, ofschoon hij met zijn voorbereidingen nog lang niet klaar was. In de nacht van 29 op 30 augustus 1944 gaf het radiostation te Banská Bystrica het sein tot het algemeen verzet, terwijl de Duitse troepen West-Slowakije reeds waren binnengedrongen. Hun snelle ingrijpen stelde de Duitsers in de gelegenheid

waakse eenheden van generaal Svoboda van het noordoosten uit oprukte, werd opgehouden door een wekenlange strijd om de Dukla Pas, waar vijftig Duitse divisies uiterst hardnekkig verzet boden. Toen deze belangrijke bergovergang in oktober 1944 ten koste van enorme verliezen was veroverd, was het al te laat om de opstand te redden. Via de lucht werden van sowjetzijde meermalen wapens en versterkingen naar Midden-Slowakije gestuurd, doch als geheel viel deze hulpverlening beslist tegen. Velen hebben dit toen later beschouwd als de moedwillige sabotage van een politiek onwelkome onderneming. Maar gezien het grote aandeel van communisten en Sowjetrussische deelnemers aan de op-

stand is dit geen plausibele verklaring. Eerder moet men aannemen dat de Slowaakse opstand gewoon niet paste in het kader van de toenmalige operaties, die in de herfst van 1944 vooral gericht waren op de verovering van de Balkan en de Donaulaagvlakte. De Russische luchtmacht kon bij al de taken die zij te verrichten had, een grootscheepse luchtbrug in het moeilijk bereikbare Karpatenlandschap kennelijk niet meer aan. Kenmerkend is in dit verband dat ook de bijdrage van westerse geallieerden, die vanuit Bari naar Slowakije vlogen, tegenviel. Ook hier zal het in belangrijke mate een zaak van prioriteiten zijn geweest. Voor de Britse en Amerikaanse bevelhebbers, die toen immers ook hun handen vol werk hadden, was het afgelegen en tot de Sowjetrussische invloedssfeer behorende Slowakije van te gering belang. Verbolgen bovendien door de stugge houding van de Russen inzake de vluchten naar Warschau, beperkten de westerse geallieerden hun hulp aan Slowakije tot enige droppings, die weliswaar meer opleverden dan de Russische hulp, doch niet toereikend waren om de gang van zaken wezenlijk te beïnvloeden.

Met de verovering van Banská Bystrica, op 27 oktober 1944, was de opstand bedwongen. De partizanen en delen van het verslagen leger trokken zich in de bergen terug om er onder bijzonder harde omstandigheden te overwinteren. De Duitsers namen meer dan dertigduizend militairen en burgers gevangen, die zij naar concentratiekampen voerden. Vele gevangenen, waaronder de generaals Viest en Golian, werden bij wijze van wraakoefening doodgeschoten; na de oorlog vond men in de massagraven meer dan vierduizend slachtoffers van de nazi-terreur. Tijdens en na afloop van de strijd werden zestig dorpen door de Duitsers platgebrand. Hun bezetting van Slowakije was maar van korte duur — binnen een half jaar zouden zij door het rode leger worden verdreven — maar liet een gruwelijk spoor achter.

Terugblikkend op de opstanden in Warschau en Slowakije kunnen we niet aan de conclusie ontkomen dat hun mislukking vooral te wijten was aan een verkeerde keuze van het moment. Men was, deels uit politieke berekening, deels door de dwang van de omstandigheden, te vroeg begonnen met het zoeken van aansluiting bij het oprukkende rode leger. Naast de politieke tegenstellingen, die een vruchtbare samenwerking tussen de opstandelingen en de sowjetautoriteiten belemmerden en die in het Poolse geval onvergelijklijk veel erger waren dan in het Slowaakse, speelden ook factoren van puur militaire aard een rol. Het rode leger had niet genoeg stootkracht om in een aantal sectoren van het oostelijk front gelijktijdig op te rukken. De capitulatie van Roemenië, eind augustus 1944, en de daarmee samenhangende gebeurtenissen, hebben het zwaartepunt van zijn acties gedurende maanden naar het zuiden verplaatst. Noch de redding van Warschau, noch die van Slowakije konden onder deze omstandigheden door de *Stavka* als prioriteiten worden beschouwd. Ten slotte het Duitse aandeel: de buitengewone felheid waarmee de Duitsers de opstandelingen van Warschau en Slowakije bestreden, kwam kennelijk niet voort uit zakelijke overwegingen; voor de daar ingezette troepen had Hitler elders wel een

Stanisław Kopf

Stanisław Kopf

Hierboven: generaal graaf Komorowski, die als 'generaal Bor' de opstand van Warschau leidde.

Geheel boven: de SS'er Von dem Bach-Zelewski leidde in Warschau de Duitse tegenacties.

betere bestemming kunnen vinden. Prestige-overwegingen, wraakzucht en behoefte aan succes waar dit bereikbaar bleek, verleidden de Duitsers in toenemende mate tot acties waaraan zij hun slinkende krachten alleen maar verspilden. In dat opzicht waren beide opstanden, die door hun taai en relatief langdurig verzet sterkte Duitse eenheden bonden, ondanks hun nederlaag een waardevolle bijdrage aan de geallieerde overwinning.

POLEN LEEFT

Op 10 september veranderde het Kremlin blijkbaar van tactiek. In de middag van die dag begonnen granaten van de sowjetartillerie op de oostelijke buitenwijken van Warschau neer te komen en verschenen er weer sowjetvliegtuigen boven de stad. Poolse communistische strijdkrachten onder sowjetbevel drongen strijdend door tot de rand der hoofdstad. Van 14 september af wierp de sowjetluchtmacht voorraden af, doch slechts weinige der parachutes openden zich, zodat vele containers te pletter sloegen. De volgende dag bezetten de Russen de voorstad Praga, maar verder gingen ze niet. Zij wilden dat de niet-communistische Polen tot de laatste man zouden worden uitgeroeid, maar wensten tevens de indruk te bewaren dat ze deze bevolkingsgroep te hulp snelden.

Intussen zetten de Duitsers huis na huis hun liquidatie van Poolse verzetscentra in de gehele binnenstad voort. Een verschrikkelijk lot trof de bevolking. Velen werden door de Duitsers weggevoerd. Generaal Bors herhaald beroep op maarschalk Rokossowsky bleef onbeantwoord. Hongersnood heerste.

Mijn pogingen tot verkrijging van Amerikaanse hulp leidden tot een op zichzelf staande, doch op grote schaal uitgevoerde operatie. Op 18 september vlogen 104 zware bommenwerpers over de stad, voorraden afwerpend. Het was te laat. In de avond van de 2de oktober kwam de minister-president Mikołajczyk mij zeggen dat de Poolse strijdkrachten in Warschau op het punt stonden de strijd te staken en zich aan de Duitsers over te geven.

Een van de laatste radiouitzendingen uit de heldhaftige stad werd in Londen opgevangen:

'Dit is de harde waarheid. Wij werden erger behandeld dan Hitlers satellieten, erger dan Italië, Roemenië, Finland. Moge God, die rechtvaardig is, zijn vonnis vellen over het verschrikkelijke onrecht het Poolse volk aangedaan, en moge Hij daarom al diegenen die schuldig zijn, straffen.

Uw helden zijn de soldaten wier enige wapen tegen tanks, vliegtuigen en kanonnen bestonden uit hun revolvers en met benzine gevulde flessen. Uw heldinnen zijn de vrouwen die de gewonden verpleegden en boodschappen overbrachten onder vuur; die in tot puin gebombardeerde kelders het voedsel kookten voor kinderen en volwassenen, en die de stervenden het lot verzachtten en troostten. Uw helden zijn de kinderen die te midden van de smeulende puinen rustig voortgingen met hun spel. Dit is het volk van Warschau. Onsterfelijk is de natie die zulk een universele heldhaftigheid kan opbrengen, want degenen die zijn gesneuveld hebben overwonnen, en degenen die voortleven, zullen verder strijden, overwinnen en wederom getuigen dat Polen leeft wanneer de Polen leven.'

(...) Toen de Russen de stad drie maanden later binnentrokken, troffen ze weinig anders aan dan verwoeste straten en de onbegraven doden. Zo was hun bevrijding van Polen, waar zij nu heersen. Maar dit kan niet het einde zijn.

(Uit de memoires van Winston Churchill — Elsevier 1954)

ROEMENIË EN BULGARIJE
IN DE ZOMER VAN 1944

AANPASSEN GEBLAZEN

DRS. L. J. VAN ROSSUM

Novosti Press

Terwijl het rode leger in de zomer van 1944 in Wit-Rusland en Polen een grote activiteit aan de dag legde, heerste er aan het Roemeense front diepe rust. De frontlijn was sinds het einde van het Russische voorjaarsoffensief niet wezenlijk veranderd. Aan de Russische kant van het front, 540 km lang, lagen van west naar oost gezien het 2e en 3e Oekraïense Front, respectievelijk aangevoerd door de maarschalken Malinkowski en Tolboechin. Beide Fronten telden 900.000 man (90 divisies) en beschikten over 16.000 stuks artillerie, 1400 tanks en gemotoriseerde artillerie en 1750 vliegtuigen; het 3e Front werd verder nog door marine- en luchtmachteenheden van de Zwarte-Zeevloot ondersteund.

Op 20 augustus 1944 begint het 3e Oekraïense Front zijn zomeroffensief. De rechterflank van deze legergroep sluit het 3e Roemeense leger bij de Dnjestrmonding in. Hier trekken Russische eenheden deze rivier over.

Tegenover de Russen lag de *Heeresgruppe Südukraine*, die sinds 23 juli door generaal Friessner werd aangevoerd. Deze *Heeresgruppe* bestond uit het Duitse 8e leger, het Roemeense 4e leger, het Duitse 6e leger en het Roemeense 3e leger, die in deze volgorde van west naar oost aan het front waren opgesteld. De benamingen door deze legers zijn enigszins misleidend; zij waren gedeeltelijk gemengd. Het (Duitse) 8e leger telde vier Duitse en zes

Roemeensen divisies. De legergroep *Südukraine* bestond uit 650.000 man (47 divisies), van wie iets meer dan de helft Roemeens; zij beschikte over 7500 stuks zware artillerie, 400 tanks en 800 vliegtuigen; het aantal vloot-eenheden was, vergeleken met dat van de Russen, te verwaarlozen. (Al deze gegevens stammen van Russische zijde en geven de toestand weer op 19 augustus.) Verspreid over het achterland van Roemenië lagen een aantal Duitse intendant-, Flak-, SS- en marine-infanterie-eenheden (volgens een zeer ruwe schatting 80.000 man) en tevens nog 200.000 man Roemeense troepen. Het front was tijdens de gevechtspauze redelijk versterkt met loopgraven en bunkers; de

hoofdverdedigingslinie was op sommige plaatsen zes tot acht kilometer diep. Het zwaartepunt van de verdediging lag in de sector Targu-Frumos — Tiraspol. Hier waren de meeste Duitse troepen geconcentreerd, waaronder het complete 6e leger, dat met zijn zestien Duitse divisies de kern van de *Heeresgruppe* vormde. Van de Roemeense troepen was de gevechtskracht, zowel wegens de gebrekkige bewapening als door het lage moreel, geringer dan die van de Duitsers; zij waren voornamelijk aan de flanken opgesteld. Vanaf 22 juni was de *Heeresgruppe* aanzienlijk verzwakt; het OKW, dat in verband met het Russische zomeroffensief in de richting van Wit-Rusland en Polen geen grote acties meer verwachtte in het zuiden, bracht tot 13 augustus elf divisies naar andere fronten over, waaronder zes van de acht pantserdivisies van de *Heeresgruppe*. Protesten van Friessner hiertegen haalden niets uit; evenmin werd zijn verzoek ingewilligd om het front te mogen terugtrekken op de minder brede lijn Focsani-Galati. Het OKW had hierin in politiek opzicht gelijk. Op 5 augustus had de Roemeense leider Antonescu nog aan Hitler gezegd dat Roemenië niet langer in staat zou zijn de strijd voort te zetten, indien de huidige frontlijn niet kon worden gehandhaafd, en terugtrekking zou zeker ernstige gevolgen hebben voor de situatie in Bulgarije en Hongarije. Merkwaardig is dat het OKW geen acht sloeg op door Duitse instanties in Roemenië opgevangen geruchten volgens welke een staatsgreep zou worden voorbereid tegen Antonescu. Inderdaad werden er in Roemenië in de laatste maanden plannen gesmeed om de dictatuur van Antonescu te vervangen door een pro-geallieerde regering. Zijn politiek om door middel van een bondgenootschap met Duitsland Bessarabië en Noord-Boekowina te heroveren op de Sowjetunie, was slechts een tijdelijk succes gebleken; voor het herwinnen van Noord-Transsylvanië op Hongarije leek een bondgenootschap met de geallieerden meer geschikt. Bij de samenzwering waren zowel kringen rondom het Roemeense hof en hogere officieren betrokken, als de vier belangrijkste oppositiepartijen (agrariërs, liberalen, sociaal-democraten en communisten). Over de vraag hoe de verhoudingen tussen deze verschillende groepen precies lagen, geven de bronnen onvolledige of tegenstrijdige informatie. Zeker is in elk geval dat op 20 augustus, toen het Russische offensief begon, nog geen datum was vastgesteld voor de actie.

Het Russische aanvalsplan (in militaire handboeken de operatie-Iasi-Kisjinev) was als volgt: links van Iasi en rechts van Tiraspol, waar het Front van Tolboechin een bruggehoofd over de Dnjestr had, waren twee doorbraken voorzien. Pantsercolonnes van beide Fronten zouden in snelle concentrische bewegingen het terugtrekkende Duitse 6e leger vóór moeten komen en omsingelen ter hoogte van Husi. Daarnaast had de rechterflank van het 3e Front tot taak het Roemeense 3e leger bij de Dnjestrmonding met een beweging zuidwaarts in te sluiten. De rechterflank van het 2e Front kreeg als opdracht door te stoten naar de Karpaten en zo de hoofdaanval bij Iasi af te schermen. Het Russische operatieplan was zodanig opgezet, dat de eerste vijandelijkheden voornamelijk zouden plaatsvinden in de door Roemenen bezette frontsecties. Om zeker te

zijn van een snelle doorbraak werden de laatste dagen voor de aanval buitengewoon veel troepen samengetrokken in de aanvalssectoren. Bij Iasi hadden de Russen op 19 augustus een overmacht van vier tegen één aan troepen en tanks; bij Tiraspol was hun overwicht nog groter.

Na hevige artilleriebeschietingen begonnen de Russen in de ochtend van 20 augustus hun offensief. Tegen het einde van de eerste dag was bij Iasi een doorbraak geforceerd over een breedte van dertig kilometer en met een diepte van zestien kilometer. Bij Tiraspol was het front opengebroken over een breedte van veertig kilometer en was een diepte bereikt van elf kilometer; de volgende dag werden

ingesloten en bereikte het 3e Front de oostelijke oever van de Prut. De dag daarop arriveerden de voorste colonnes van het 2e Front bij de westelijke oever van deze rivier en hiermee was de ring om het Duitse 6e leger gesloten. In Boekarest kwam het bericht van het Russische offensief als een volkomen verrassing. De samenzweerders begrepen dat nu het moment van handelen gekomen was en zij besloten tot actie over te gaan tussen 24 en 26 augustus. Antonescu was inmiddels naar het front vertrokken om zich persoonlijk op de hoogte te stellen van de situatie. Hij keerde op 22 augustus terug naar Boekarest in de overtuiging dat de toestand hopeloos was en dat Roemenië onmiddellijk moest verzoeken om

Het Russische zomeroffensief begint met hevig artillerievuur. Op de voorgrond laden sowjetsoldaten hun mortieren, terwijl verderop in het veld enkele van hun kameraden een stormloop op een boerderij ondernemen.

Iasi en Targu-Frumos veroverd. Op 22 augustus waren de voorste colonnes van het 2e Front zestig kilometer doorgestoten; eenheden van het 3e Front waren zelfs vijfenzeventig tot negentig kilometer in de Duitse linies door gedrongen. Friessner vreesde het ergste en beval het 6e leger zich terug te trekken achter de Prut, maar voor de oversteek waren vrijwel geen middelen beschikbaar.

Op 23 augustus werd het Roemeense 3e leger

een wapenstilstand. Hij vroeg voor de volgende dag een audiëntie aan bij koning Michael om deze op de hoogte te stellen van zijn voornemen. De koning had langs een andere weg het doel van deze audiëntie vernomen en stelde toen voor op 23 augustus te handelen. Antonescu werd tijdens de audiëntie door de paleiswacht gearresteerd. Het verhaal gaat dat Antonescu voorlopig werd opgesloten in de kluis waarin gewoonlijk de koninklijke postzegelverzameling bewaard werd. Een tevoren reeds samengestelde regering nam zonder enige moeite de macht over in de hoofdstad. Zij bestond hoofdzakelijk uit militairen. De vier oppositiepartijen waren elk in de regering vertegenwoordigd door een minister zonder porte-

feuille; het communistische kabinetslid Patrascanu beheerde tevens tijdelijk het ministerie van justitie. Vanaf 10 uur 's avonds werd over de radio regelmatig een boodschap van de koning uitgezonden, waarin de Roemeense troepen opgeroepen werden de vijandelijkheden tegen de sowjets te staken en Noord-Transsylvanië te heroveren aan de zijde van de geallieerden.

Ondanks deze krijgshaftige taal bood de nieuwe regering de Duitse ambassadeur vrije aftocht voor de *Wehrmacht* aan, mits deze zich zou onthouden van elke vijandelijke daad. In de avond begonnen Roemeense troepen in de hoofdstad zonder geweld de door Duitse instanties gebruikte gebouwen te omsingelen.

Novosti Press

omsingeling te doorbreken. Dit lukte 20.000 man; de meerderheid echter, 100.000 tot 150.000 man, sneuvelde of gaf zich over. Terwijl de linkerflank van het 2e Front en de rechterflank van het 3e Front met het 6e leger afrekenden, zetten de andere Russische troepen de aanval naar het zuiden voort. Het centrum van het Front van Malinowski achtervolgde de bij Husi ontsnapte troepen en andere losse Duitse eenheden tot aan de Buzauvallei. Hier voerde de Duitse achterhoede met succes vertragingssacties, waardoor het grootste deel, gehergroepeerd in twintig bataljons en een Flak-divisie, tussen 28 augustus en 1 september naar het noorden wist te ontsnappen via de Predeal Pas. Vier Duitse divisies ten westen

Agence-Tass

De oproep van de koning bracht aan het front grote verwarring. Overeenkomstig een bevel uit Boekarest begonnen de meeste eenheden van het Roemeense 4e leger na middernacht af te marcheren naar het zuiden. Sommige eenheden bleven echter voorlopig meestrijden aan Duitse zijde. In de noordelijkste sector van het front viel een Roemeense grensbrigade de naburige Duitse eenheden aan. Friessner zag zijn front in elkaar storten onder de Russische slagen en door het Roemeense 'verraad'. Hij telefoneerde om 11 uur 's avonds met de Führer en adviseerde een zo snel mogelijke aftocht naar Hongarije. In plaats hiervan beval Hitler de opstand neer te slaan en de huidige regering te vervangen door een regering die loyaal stond

tegenover de Duitsers. Op 24 augustus om 6 uur 's morgens rukten Duitse Flak-eenheden uit het oliegebied naar Boekarest op en vier uur later bombardeerde de Duitse luchtmacht de regeringsgebouwen. Deze reactie was aanleiding voor Roemenië op 25 augustus Duitsland de oorlog te verklaren. De Flak-eenheden werden tot stilstand gebracht in de voorsteden van Boekarest en ook op andere plaatsen gingen Roemeense eenheden tot de aanval over. Tot 31 augustus werden 5000 Duitsers gedood of gewond en werden er 56.000 krijgsgevangen gemaakt. Eind augustus was praktisch het gehele achterland in Roemeense handen. Intussen deed het 6e leger tussen 25 en 29 augustus wanhopige pogingen de Russische

van Iasi wisten zich vrijwel ongeschonden terug te trekken op de Karpaten. Friessner kon met deze Duitse troepen, aangevuld met Hongaarse grensbataljons, een enigszins acceptabele verdedigingslinie opbouwen langs de grenzen van Noord-Transsylvanië. In de loop van de eerste week van september werd dit front versterkt met uit het Hongaarse achterland aangekomen divisies. Inmiddels zetten Tolboechins troepen hun opmars voort langs het kustgebied. Op 19 augustus viel Constanti. Enkele eenheden van de marine-infanterie en oorlogsschepen slaagden erin uit deze haven te ontsnappen naar Bulgarije. Op 2 september stonden de voorste eenheden van Tolboechin aan de grens.

Op 31 augustus hielden Russische troepen een zegevierende intocht in de Roemeense hoofdstad. De dag tevoren was reeds een wapenstilstandsdelegatie vertrokken naar Moskou, waar op 12 september een akkoord werd ondertekend. De voornaamste bepalingen hielden in dat Roemenië onder Sowjetrussisch opperbevel aan de strijd tegen Hongarije en Duitsland zou deelnemen met tenminste twaalf divisies; dat het land een oorlogsschadevergoeding zou betalen van driehonderd miljoen dollar; Bessarabië en Noord-Boekowina moesten worden teruggegeven aan de Sowjetunie, maar de annexatie van Noord-Transsylvanië door Hongarije werd nietig verklaard.

De bevrijding van Noord-Transsylvanië bleek een moeizame affaire. Op 29 augustus gaf *Stawka* (het Russische hoofdkwartier) opdracht aan het 40e en 7e leger (de rechterflank van het 2e Front) door de Karpaten te breken en tegen half september te arriveren op de lijn Bistrica-Cluj-Sibiu om daarna door te stoten naar Satu Maru. Tien Roemeense divisies langs de Hongaarse en Servische grens (in de loop van september zou dit aantal toenemen tot achtentwintig) hadden als opdracht pogingen van de tegenstander te verijdelen om door te dringen naar de Transsylvanische Alpen en zo de hoofdmacht van het 2e Front in de gelegenheid te stellen ongestoord op te rukken naar Joegoslavië. Het Duits-Hongaarse verzet op de hoge Karpatenruggen was echter

Linksboven: tegen het einde van de eerste dag van hun zomeroffensief bereikten de Russen Iasi. Zij hadden er een overmacht van vier tegen één aan troepen en tanks, doch moesten er wel verbitterde straatgevechten leveren.

Links: op 31 augustus 1944 trokken eenheden van het 2e Oekraïense Front Boekarest binnen. De bevolking sloeg de zegevierende intocht niet juichend gade: tot het laatst toe had het land immers met de Duitsers gecollaboreerd.

Rechtsboven: de Roemeense leider Antonescu, die verrast was door het zomeroffensief van de Russen, wilde een wapenstilstand sluiten, maar koning Michael wilde dat het land de zijde van de geallieerden koos en arresteerde hem.

Rechts: het Russische zomeroffensief van 1944 in de richting van de Balkan. De kaart geeft een overzicht van de Russische opmars tussen 20 augustus en 12 oktober, de Duitse reacties in Hongarije en Roemenië en de aanvallen van de Roemenen en Bulgaren in Joegoslavië.

onverwacht hevig en toen Friessner op 5 september bij Cluj een doorbraak zuidwaarts dreigde te forceren, werd het Russische operatieplan veranderd. Het 6e pantserleger en het 27e infanterieleger kregen opdracht noordwaarts af te buigen in de richting van Cluj; het 6e pantserleger zou half september Dej bereiken moeten hebben.

Tegen 15 september hadden de naar elkaar bewegende flanken van het 2e Front de Mures bereikt, maar hier bood de vijand opnieuw verbitterde tegenstand. Tot 24 september toe probeerde Malinowski's colonnes door te breken naar Cluj, dat werd verdedigd door vier Duitse en Hongaarse divisies, zonder hierbij terreinwinst van betekenis te boeken.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Rusland en zijn bijdrage weten te beperken tot het ter beschikking stellen van militaire bases. Wel was Bulgarije in staat van oorlog met Engeland en de Verenigde Staten, maar dit had geen militaire consequenties, met uitzondering van luchtbombardementen op Sofia (vanaf eind 1943). Het bondgenootschap met Duitsland had Bulgarije in staat gesteld zijn territoriale ambities in Joegoslavië (Macedonië) en Griekenland (Thracië) te bevredigen; dank zij deze politiek van baten zonder lasten was het autoritaire regime betrekkelijk populair. Verzet van betekenis tegen de regeringspolitiek bood eigenlijk alleen de communistische partij, die traditioneel beschikte over een goede ondergrondse organisatie. Zij had vanaf

Op 25 september braken de Russen het offensief af; de verovering van Transsylvanië werd nu onderdeel van de operatie-Debreceen, die de verovering van Hongarije ten doel had. Op 12 oktober braken de Russen aan dit front via Oradea door tot Debreceen, waarop Friessner tot ontruiming van Transsylvanië besloot om insluiting te voorkomen. De Russen zetten onmiddellijk de achtervolging in en bereikten op 12 oktober Cluj en dertien dagen later Satu Maru. Daarmee was de bevrijding van Roemenië voltooid.

Onder de Duitse bondgenoten nam Bulgarije een aparte positie in. Ondanks toenemende druk had het land zich steeds kunnen onttrekken aan actieve deelname aan de oorlog tegen

juni 1941 pogingen in het werk gesteld een partizanenbeweging in het leven te roepen en een zo breed mogelijk 'antifascistisch' eenheidsfront te vormen. In 1943 begonnen haar inspanningen resultaat af te werpen. In september van dat jaar werd het Nationaal Comité van het Vaderlands Front opgericht, waarin naast de communistische partij de groep *Zveno* (Schakel) en linkse afsplitsingen van de agrarische en sociaal-democratische partij vertegenwoordigd waren. De toetreding van *Zveno* was van belang wegens haar invloed in het Bulgaarse leger. In 1944 telde de partizanenbeweging 12.000 tot 18.000 man, geen gering aantal, gezien de efficiënte en zelfs voor Balkannormen wrede vervolging door politie en leger.

In de zomer van 1944 begreep de sterk pro-Duitse Filow (die na de dood van Boris III regent werd voor diens zoon en de feitelijke machthebber was in Bulgarije) dat de bakens verzet moesten worden en in de eerste helft van augustus gaf hij premier Bagrianow opdracht wapenstilstandsonderhandelingen te beginnen met Engeland en de Verenigde Staten. De Bulgaren hadden echter hoge noten op hun zang: zij verwachtten bij de geallieerden begrip te zullen vinden voor Bulgarijes 'historische rechten' in Griekenland en Joegoslavië en hoopten neutraal te kunnen blijven voor de rest van de oorlog. Dit laatste punt was zeker onaanvaardbaar voor de Sowjetunie, die van de loop der onderhandelingen op de hoogte werd

ring van deze maatregel op irriterende wijze getreuzeld. Op 30 augustus verklaarde de Sowjetunie dat Bulgarije onvoldoende neutraal was, waarop Bagrianow zijn ontslag aanbood. Vanaf 2 september begon Tolboechin zijn troepen te concentreren langs de Bulgaarse grens.

De Russische doorbraak was ook voor de Bulgaarse communisten het sein meer activiteit te ontplooiën. Op 26 augustus riep het centraal comité alle leden op acties te beginnen die de gewapende opstand moesten inleiden van het Bulgaarse volk tegen de 'Duitse fascist en hun Bulgaarse agenten'. Vanaf 1 september werden in verscheidene districten oproepen tot stakingen en politieke demonstra-

af over de door hem te voeren buitenlandse politiek. Deze was maar een fractie radicaler dan het standpunt van Bagrianow op 26 augustus. Op 5 september verklaarde de Sowjetunie de oorlog aan Bulgarije. Moerawiëw vroeg direct een wapenstilstand aan en verzekerde de Russische zaakgelastigde in Sofia dat de regering besloten had Duitsland de oorlog te verklaren, maar om militaire redenen drie dagen te willen wachten met de bekendmaking van dit besluit.

De Russische oorlogsverklaring gaf de verzetsbeweging een nieuwe impuls. Op 5 september werkten de staf van het partizanenleger en het centrale comité van de communistische partij een plan uit om in de nacht van 8 op 9 september in Sofia naar de macht te grijpen. Op 6 en 7 september vonden in de Bulgaarse hoofdstad en in andere steden manifestaties plaats ten gunste van het Vaderlands Front. Deze droegen geen massaal karakter, maar er vielen door het optreden van de politie wel verscheidene doden. Vanaf 7 september daalden de partizaneneenheden van de bergen af en vestigden in een aantal dorpen de macht van het Vaderlands Front.

Op 8 september staken de voorste eenheden van Tolboechin de grens over. De Bulgaarse regering verklaarde hierop Duitsland de oorlog en beval het leger zich niet te verzetten tegen de Russen. Op die dag verkeerde Bulgarije in de unieke positie in staat van oorlog te zijn met Duitsland, zowel als met de geallieerden.

In de nacht van 8 op 9 september grepen in Sofia de opstandelingen naar de macht. Partizanen en overgelopen legereenheden omsingelden de regeringsgebouwen. De regering-Moerawiëw werd gearresteerd en om 6 uur 's morgens maakte Georgiëw, de premier van de regering van het Vaderlands Front, het nieuws van de omwenteling bekend.

De Sowjetunie was door deze actie kennelijk verrast. Op 9 september gaf Tolboechin overeenkomstig een telegram van *Stawka*, het bevel de opmars te stoppen op de lijn Ruse-Burgas en om 10 uur 's avonds de gevechtshandelingen te staken met als motivering dat de regering-Moerawiëw Duitsland de oorlog verklaard had. Vanaf 9 september namen over het hele land plaatselijke comités van het Vaderlands Front de macht in handen. Dit verliep niet zonder verzet: in de naaste omgeving van Sofia en in Plovdiv, Stara Zagora en andere steden boden legereenheden tegenstand aan het nieuw regime. Op 16 september hielden eenheden van het rode leger een triomfantelijke intocht in Sofia en een dag later maakte premier Georgiëw het programma van de nieuwe regering bekend. Weer een dag later werd het commando van de Bulgaarse strijdkrachten ondergeschikt gemaakt aan de staf van het 3e Front.

De wapenstilstandsonderhandelingen verliepen uiterst traag, omdat ook de regering-Georgiëw moeilijkheden maakte over Macedonië en Thracië en pas na een ultimatum op 11 oktober zijn laatste troepen terugtrok uit deze gebieden. Op 28 oktober werd in Moskou de wapenstilstandsovereenkomst getekend. Bulgarije werd hierbij verplicht zoveel troepen voor de strijd tegen Duitsland ter beschikking te stellen als de geallieerden wenselijk achtten. Aan Griekenland en Joegoslavië zou het land nader te bepalen herstelbetalingen moeten verrichten.

Camera Press

gehouden door de westelijke geallieerden. Bulgaarse medewerking, op zijn minst in de vorm van doorlating en ravitaillering van Russische troepen, was voor de Russische acties op de Balkan erg belangrijk.

De Russische doorbraak in Roemenië bracht de Bulgaarse diplomatie tot meer activiteit. Op 26 augustus verklaarde Bagrianow dat Bulgarije zijn neutraliteit herwonnen had; het had Duitsland verzocht zijn troepen uit Bulgarije terug te trekken en zou bij weigering van dit verzoek overgaan tot ontwapening. Verder zegde Bagrianow ontruiming toe van de 'niet-Bulgaarse' gebieden in Joegoslavië en Griekenland. Uit angst met Duitsland in gewapend conflict te komen, werd echter met de uitvoe-

Het 3e Oekraïense Front trok via Roemenië naar Bulgarije, waar de bevolking de legers verwelkomde in het cyrillisch schrift. Voor de Bulgaren is dat geen probleem, daar zij hetzelfde schrift bezigen als de Russen.

ties verspreid. Tot 6 september vonden deze oproepen geen gehoor.

Op 2 september werd een laatste poging ondernomen om met de westelijke geallieerden tot een akkoord te komen dat Bulgarije buiten de oorlog moest houden. Filow installeerde de regering-Moerawiëw, die bestond uit vertegenwoordigers van niet-radicalen, democratische partijen. Moerawiëw legde op 4 september — onbegrijpelijk laat — een verklaring

HET RUSSISCH OFFENSIEF IN
DE BALTISCHE LANDEN

TUSSEN TWEE VUREN

J. G. KIKKERT

Keystone

De verpletterende nederlaag van de Duitse legers in Wit-Rusland in juni en juli 1944 maakte ook de Duitse posities in de Baltische gebieden uiterst precair. In juli drongen de Russische troepen in Litouwen en zuidelijk Letland door. Wilnoes viel op 14 juli in hun handen. Eind juli bereikten afdelingen van het rode leger de Golf van Riga, ten westen van de Letlandse hoofdstad. Daarmee waren zij erin geslaagd de gehele Duitse legergroep noord te isoleren.

Voor de meeste bewoners van de Baltische gebieden betekende de terugkeer van de Russen een onheilspellend vooruitzicht. De periode waarin zij deel uitmaakten van de Sowjetunie (1940—1941) was gekenmerkt door terreur,

Een beeld van het Russische front bij de grens tussen Litouwen en Polen, eind 1944.

Achter de rug van zijn hevig vurende makkers krijgt een gewonde soldaat van het rode leger hulp van een gewondenverzorgster.

confiscaties en deportaties. Volgens voorzichtige schattingen hadden de Russen in één jaar tijd uit elk van de Baltische sowjetrepublieken ongeveer zestigduizend personen naar Siberië overgebracht. Dit alles ging gepaard met de russificatie van het sociaal-economische en culturele leven, die onmiddellijk na de inlijving bij de Sowjetunie begonnen was. Geen wonder dat de Duitsers in 1941 als bevrijders werden beschouwd. Hier zouden voor

hen zeker kansen hebben gelegen, maar zij benutten deze niet of nauwelijks. Integendeel, de 'bevrijders' beschouwden Slaven en Balten gelijkelijk als *Untermenschen*. Het uiteindelijke doel van de Duitsers was slechts de Oosteuropese volken tot slavernij te brengen. Volgens de plannen van Alfred Rosenberg, door Hitler aangesteld als Rijksminister over de bezette oostelijke gebieden, moesten de Baltische staten op den duur volledig worden ingelijfd bij het Groot-Duitse Rijk. Hitler had dit trouwens al op 16 juli 1941 tegenover zijn naaste medewerkers uiteengezet, minder dan een maand na het begin van zijn aanval op de Sowjetunie. De Baltische gebieden behoorden dus zonder meer tot het door Hitler ver-

langde *Lebensraum* voor zijn duizendjarig Rijk. De door Stalins tirannie zwaar geteisterde bewoners klampten zich voorlopig vast aan de officiële strijdkreet van de Duitse propaganda: 'bevrijding van het bolsjewisme'. De prijs die de Duitsers hiervoor vroegen, bleek echter rijkelijk hoog te zijn. Ze hieven forse oorlogsbelastingen en dwongen de bevolking tot grootscheepse leveringen van levensmiddelen en goederen. De jonge mannen werden gemobiliseerd voor de oorlog tegen Rusland. Ook de moordpartijen van Himmlers *Einsatzkommandos* bekoelden het aanvankelijk enthousiasme van de Balten voor hun Duitse bevrijders.

Welk alternatief hadden de Litouwers, Let-

geweld de Baltische staten bezet blijven houden. Zelfs de Russische doorbraak naar de Golf van Riga bracht hem niet tot andere gedachten. Toen de Duitsers er medio september in slaagden door een tegenoffensief in Letland het contact met legergroep noord tijdelijk te herstellen, was het mogelijk althans een deel van de Duitse troepen uit de Baltische gebieden te evacueren. Guderian, de pas benoemde chef van de Duitse generale staf, drong er zeer sterk op aan. Hitler weigerde. Als motivering voor die weigering is wel eens aangevoerd dat Duitsland anders zijn voornaamste oefengelegenheid voor nieuwe onderzeeboten zou kwijtraken en dat Hitler vreesde voor verandering in de houding van de Zweden, zijn onmis-

twijfelde poging het rode leger de doortocht te versperren. In februari 1944, na het ontzet van Leningrad, begonnen de Russen reeds op te dringen in de richting van Estland. Er ging een oproep uit aan alle mannen van zeventien tot zestig jaar om 'Estland tegen de bolsjewisten te beschermen'. Toen de Russen in de tweede week van september hun belissende offensief tegen Estland en Letland openden, stuitten zij tussen de Finse Golf en het Peipsimeer op felle weerstand van Estlandse eenheden. De Duitsers waren toen al aan hun terugtocht begonnen, waarbij zij op zeer grote schaal vernielingen aanrichtten. Het kostte de Russen een week om Tallin te bereiken. Zij bezetten deze stad op 22 september.

Dr. Paul Wolff & Tritschler

landers en Estlanders echter? Naarmate de Duitse nederlaag zich duidelijker begon af te tekenen, kwam een hernieuwde inlijving bij de Sowjetunie steeds dichterbij en de herinneringen aan de eerste keer stonden ieder nog helder voor de geest. Zo stonden de bedreigde Baltische volken voor een gruwelijk dilemma, waarbij de kansen op de zo vurig begeerde nationale onafhankelijkheid tot nul waren gereduceerd. Velen zagen in deze omstandigheden in een vlucht de enige oplossing. Het verloop van de krijgsverrichtingen maakte de kansen hierop evenwel niet groter.

Ook toen het rode leger, via Litouwen en Wit-Rusland, dreigend doorstootte in de richting van Oost-Pruisen, wilde Hitler met alle

bare ertsleveranciers. Wellicht ook was Hitlers neiging elke duimbreed grond te willen blijven verdedigen, sterker dan welke overweging van strategische aard ook. De belangen van de Baltische volken zullen bij zijn besluitvorming in elk geval geen rol gespeeld hebben. Zo werden vijftig divisies aan de strijd om de toegangen tot Duitsland onttrokken — en dat in een fase van de oorlog waarin de Duitsers elke soldaat nodig hadden, terwijl de Russen over een groot surplus aan mankracht beschikten. Wel stelde Hitlers hardnekkigheid duizenden Balten in staat een goed heenkomen te zoeken, terwijl ze anders waarschijnlijk verrast zouden zijn door een snellere Russische opmars. In Estland deed men zelfs nog een laatste ver-

Intussen was een ware exodus van Baltische vluchtelingen op gang gekomen. Omdat de weg over land was afgesneden, moesten zij proberen over zee weg te komen. Zo boden deze septemberdagen het beeld van in verwarring rondtrekkende mensen, die op zoek waren naar scheepsgelegenheid. Slaagden zij erin een schip te vinden dat hen kon meenemen, dan werden zij zowel door Russen als door Duitsers belaagd. De Estlanders hadden Finland als dichtstbijgelegen vluchthaven. Veiligheid was hier evenwel nauwelijks te verwachten, want Mannerheim had de strijd tegen de Russen al begin september gestaakt. Daarom richtte de uittocht van de Estlanders en Letlanders zich voornamelijk op het neutrale

Zweden. In vele gevallen werden zij echter gedwongen koers te zetten naar Duitsland, waar sinds de zomer van 1944 ook reeds een groot aantal Litouwers een toevlucht had gevonden. Het voornaamste doel van de Duitsers hierbij was dat zij op deze manier de beschikking kregen over meer arbeidskrachten voor hun oorlogsindustrie.

Het totaal aantal vluchtelingen dat in 1944 uit de Baltische staten is uitgeweken, liep tegen de tweehonderdduizend. Hiervan waren er negentigduizend afkomstig uit Letland en zeker zestigduizend uit Estland en Litouwen. Dit betekende dat in Litouwen ongeveer 2½%, in Letland bijna 5% en in Estland zelfs 6% van de bevolking het onzekere bestaan van de

Rechts: toen het rode leger hun gebied naderde, trokken tienduizenden bewoners van de Baltische landen weg, daartoe in staat gesteld door Hitlers voornemen elk stukje grond aan dit front te verdedigen.

Links: een Duitse artilleriestelling aan het Baltische front. Hitler weigerde koppig zijn legers hier te evacueren en stuurde zelfs vijftig divisies extra.

Rechtsonder: toen de Russen hun beslissend offensief tegen Letland en Estland begonnen, pasten de terugtrekkende Duitsers de tactiek van de verschroeide aarde toe en richtten ze grote vernielingen aan.

vluchteling verkoos boven een hernieuwde inlijving bij de Sowjetunie. Een deel van deze ballingen had in feite geen andere keuze. Vanwege hun samenwerking met de Duitsers konden zij zeker zijn van dood of deportatie, als de Russen waren teruggekeerd. Hoe groot hun aantal was, valt niet bij benadering aan te geven. Later had niemand van deze mensen er behoefte aan zijn daden tijdens de Duitse bezetting aan de grote klok te hangen.

In de loop van september en oktober 1944 stortte de Duitse tegenstand in Estland en Letland bijna volledig ineen. De Russische troepen drongen deze gebieden langs beide uiteinden van het Peipsimeer binnen en dreven van daar de Duitsers voor zich uit. Riga viel op 14 oktober in handen van de Russen. Bovendien brak het rode leger in deze dagen in het noorden van Litouwen door de Duitse linies, waarna het tussen Memel en Libau opnieuw de Oostzee bereikte. De Duitsers slaagden er toch nog in langs de Litouwse kust een tegenaanval te lanceren, in een poging het contact met legergroep noord te herstellen. Dat mislukte. Van nu af konden de resten van de noordelijke Duitse legers alleen nog maar over zee worden bevoorraad.

Het overschot van legergroep noord werd tenslotte samengedrongen op Koerland, een schiereiland tussen de Golf van Riga en de Oostzee. Hier bevonden zich aan het einde van de oorlog in Europa nog altijd twintig Duitse divisies. Op dat ogenblik behoorden de Baltische staten weer tot de Sowjetunie. De uitgeweken Balten kwamen terecht in vluchtelingenkampen in Duitsland en Zweden. Vandaaruit verspreiden zij zich in de loop van de volgende jaren. De meesten trokken naar Canada, de Verenigde Staten, Engeland en Australië, anderen vestigden zich in Duitsland en Zweden.

Dr. Paul Wolff & Trischler

Dr. Paul Wolff & Trischler

FANTOOM KARELIË

DRS PAUL LUYKX

Tijdens de winter 1939—1940 waren de Finnen er, tot verbazing van de wereld en tot ergernis van Stalin, in geslaagd het rode leger drie maanden te weerstaan. Die zogenaamde 'Winteroorlog' was ontstaan, omdat de Finse politici niet tegemoet wensten te komen aan een aantal Russische eisen. In maart 1940 echter moest de Finse premier Ryti in Moskou een vredesverdrag tekenen, dat heel wat hardere bepalingen bevatte dan wat Moskou vóór het conflict geëist had. De belangrijkste voorwaarde was wel dat de Finse grens in het zuiden aanzienlijk in Finse richting werd verlegd: de gehele Kareelische Landengte en Zuidoost-Karelië werden Russisch.

Vijftien maanden later waren op diezelfde

landengte en ook ten oosten van het Ladoga-meer Finse en Russische troepen opnieuw in hevige gevechten gewikkeld. Welke ontwikkelingen hadden daartoe geleid?

Welke kwestie in de Finse buitenlandse politiek men ook bestudeert, steeds zal men in zijn beschouwingen de politiek moeten betrekken van de grote mogendheden Rusland en Duitsland. De politiek van de Sowjetunie tegenover Finland was er in de periode na maart 1940 een van ongekende bemoeizucht, soms op het agressieve af. Het leek er wel eens op of men bij het vredesverdrag vergeten was een aantal punten op te nemen: Moskou eiste kort na maart 'restitutie' voor de bezittingen die de gevluchte boeren uit Karelië mee over de

nieuwe grens hadden genomen; Stalin legde een claim op de nikkelmijnen in het Noordfinse Petsamogebied; Russische troepen zouden het recht moeten hebben zich door Zuid-Finland te verplaatsen om het bij het verdrag verworven schiereiland Hangö te bereiken; door ingrijpen van Moskou kelderde een Zweeds initiatief voor een soort defensieve alliantie met Finland, omdat Stalin daarin een bedreiging zag van de Russische westelijke grens.

Door dit alles werd de toch al vijandige houding tussen de twee landen nog slechter — zeer tot genoegen van Hitler, want de Russische politiek dreef Finland steeds verder in Duitslands armen. Helemaal in de traditie van hun

buitenlandse politiek zagen de Finnen in Duitsland een tegenwicht tegen de sowjetdruk en zijnerzijds was Hitler zeer in Finland geïnteresseerd, sinds er plannen werden uitgewerkt voor operatie-*Barbarossa*: de Duitse aanval op de Sowjetunie. In september 1940 sloten Duitsland en Finland een overeenkomst: in ruil voor wapenleveranties mochten Duitse troepen en oorlogsmateriaal over Fins grondgebied worden vervoerd. Twee maanden later bleek de Duitse belangstelling voor Finland nog duidelijker: Hitler en Von Ribbentrop trachtten de Sowjetunie toen te winnen voor een vaag plan ter verdeling van het — nog te veroveren — Britse imperium, samen met Japan en Italië. De aandacht van Moskou zou daardoor moeten worden afgeleid van Europa. Maar Stalin stelde als een van zijn voorwaarden dat alle Duitse troepen uit Finland zouden worden teruggetrokken, want volgens het verdrag van 1939 behoorde Finland tot de Russische invloedssfeer. Dat was echter het tegendeel van wat Hitler wilde: Duitsland hield vast aan zijn belangen in Finland. Naarmate de verhouding tussen Duitsland en de Sowjetunie verslechterde, konden Finse en Duitse politici in Stalin steeds meer hun gemeenschappelijke vijand gaan zien. Dat leidde in de eerste helft van 1941 tot de nodige contacten tussen de Finse en de Duitse oppercommando's. Hoewel Finland zich op geen enkele manier politiek met Duitsland verbond (dat zou nog jaren duren), was er in dit stadium al wel degelijk sprake van militaire samenwerking. Dat wordt aangetoond door enige onweerlegbare feiten. Al twee weken voor het uitbreken van de Duits-Russische oorlog (22 juni 1941) mobiliseerde Finland een gedeelte van zijn troepen. Op 13 juni arriveerde in het Finse hoofdkwartier generaal Erfurth, Duits verbindingsofficier tussen de Finse opperbevelhebber Mannerheim en het Duitse OKW. Reeds twee dagen daarna kreeg een Duitse generaal in Noord-Finland het bevel over twee Finse divisies. De 17e kondigde president Ryti officieel de mobilisatie af en op 25 juni vielen voor de zoveelste maal in de nog korte geschie-

die uit Noorwegen waren aangevoerd en die onder bevel stonden van een Duits hoofdkwartier in Rovaniemi; ze hadden tot taak de Moermanskspoorlijn te veroveren. In het zuiden en zuidoosten stonden voornamelijk Finse troepen, onder een Fins opperbevel in Mikkeli. Gedurende de eerste anderhalve week van juli ging heel dat front, van de Noordelijke IJszee tot de Finse Golf, tot de aanval over en overschreed het de Russisch-Finse grens. In het noorden en oosten verliep die aanval minder voorspoedig dan men had gewenst. Russische troepen boden onverwacht sterke tegenstand en geen enkele stad aan de spoorlijn werd bereikt, hoewel men hier en daar diep doordrong op Russisch gebied. Al in begin september ver-

starde hier het front. De Finnen in het zuiden hadden meer succes. Ook daar stuitte men op tegenstand, maar in de tweede helft van augustus konden zowel Sortawala als Viipuri (Wiborg), de hoofdstad van West-Karelië, worden genomen ('heroverd' of 'bevrijd', in de Finse terminologie). Begin september was het gehele Finse gebied van voor de 'Winteroorlog' weer in Finse handen. De bedoeling was dat het Finse front uiteindelijk aansluiting zou geven op het Duitse oostelijke front van *Heeresgruppe Nord* (die via de Baltische landen oprukte en Leningrad zou moeten nemen), zodat het tenslotte zou kunnen komen tot een 'rendez-vous aan de Swir' van Finse en Duitse legers. (De Swir stroomt ten zuidoosten van

Fotoarchief Spaarnestad

Links: Finse soldaten rukken op aan het front in Zuidoost-Karelië (augustus 1941).

Rechtsboven: Finse overwinningsparade in de Westkarelische hoofdstad Viipuri (Wiborg).

Rechts: Russische landingstroepen, na de wapenstilstand met Finland op weg naar het Noorse Kirkenes, dat op 25 oktober 1944 viel.

denis van Finland Russische bommen op Helsinki. Op dat moment echter kon niemand er zich over verbazen dat Stalin in Finland een bondgenoot van Hitler zag, ook al ontbrak tussen de twee landen een formele politieke of militaire alliantie. Ryti's radiorede van 26 juni maakte de oorlog tussen Finland en de Sowjetunie officieel bekend: 'Finland strijdt schouder aan schouder met de Duitse wapenbroeders.'

Zoals gezegd: in de oorlogvoering vanaf Fins grondgebied bestond een voortdurend overleg tussen Finnen en Duitsers. Niettemin kan men twee betrekkelijk zelfstandige fronten onderscheiden. In het noorden en oosten van Finland lagen voornamelijk Duitse troepen

Novosti Press

het Ladogameer.) De Duitse legerleiding oefende zware druk uit op Mannerheim om Finse legers van het noorden uit Leningrad te laten belegeren. Uit het overleg dat de opperbevelhebber hierover had met president Ryti, resulteerde echter een weigering om bij het beleg Finse troepen in te schakelen. De Finse houding in dit opzicht zou, ondanks aanhoudende Duitse druk, niet veranderen.

Toen Finse troepen in het zuiden de staatsgrenzen van 1939 hadden bereikt, deed zich de vraag voor: verder oprukken of niet? Met die vraag raakt men aan het probleem van de Finse oorlogsdoeleinden. Wat wilde Finland met deze oorlog bereiken? Die vraag moet men op de eerste plaats in deze zin uitwerken: welke politieke of maatschappelijke groepen in Finland wilden wát bereiken? Vooral moet dan gesproken worden over Karelië. Vanaf de tijd dat het Finse nationalisme zich ontwikkelde, het midden van de negentiende eeuw, werd Karelië — niet helemaal correct — beschouwd als het Finse 'kernland'. Binnen de grenzen van de in 1917 onafhankelijk geworden Finse staat lag echter slechts een klein gedeelte van wat met de naam 'Karelië' werd aangeduid. Daartoe behoorde niet Oost-Karelië, dat zich uitstreckte van Salla tot aan de Swir; dit gebied bleef Russisch en werd in 1923 de 'Karelische Sowjetrepubliek'. Het verlangen echter dit Finse 'moederland' voor de Finse staat te verwerven, bleef in de jaren twintig en dertig onder een groot deel van de bevolking leven. Als ideaal stond het in de zomermaanden van 1941 in het brandpunt van de belangstelling. Mannerheims dagorder van 7 juli zei onder andere: 'Wij beloven de Kareliërs dat ons zwaard niet zal rusten, voor Karelië bevrijd is.' Vertegenwoordigers van rechtse en centrumpartijen (fascisten, conservatieven, de Agrarische Partij) en zelfs sommige sociaal-democraten spraken eveneens vrijelijk over de 'bevrijding' van dat gebied, dat nooit tot de Finse staat had behoord. Historici, economen en geografen brachten nog in 1942 en 1943 argumenten te berde, op grond waarvan de inlijving van Oost-Karelië gewenst en noodzakelijk was. De lutherse clerus en met name de legerpredikanten lieten zich evenmin onbetuigd; in die kringen peinsde men over een te organiseren 'Karelische zending'. Waar dan minder graag aan werd gedacht, was aan het feit dat de bevolking van Oost-Karelië in twintig jaar tijd zowel etnisch als politiek aanzienlijk was gewijzigd. Het aandeel van de Slavische bevolking mag men in 1941 stellen op ongeveer 40%. Bovendien was al een hele generatie onder sowjetbestuur opgegroeid en men moet zich afvragen of de Oostkarelische bevolking anno 1941 zelf nog wel aansluiting bij Finland wenste.

Een tweede nuancering betreft de tijdsomstandigheden. Naarmate de oorlog zich in een voor Duitsland (en daarmee ook voor Finland) on-

Links: de Finse gevoelens ten aanzien van Duitsland hielden gelijke tred met het succes van het rode leger. Naarmate de Russen de Finse grenzen naderden, groeide in het land de oppositie tegen het bondgenootschap met nazi-Duitsland. Op deze kaart is het verloop van het front vanaf de zomer van 1944 in beeld gebracht. In het noorden de Russische acties tegen het Noorse Kirkenes.

gunstige zin ontwikkelde, raakten die verstrekkende Finse plannen meer en meer op de achtergrond en werden de contouren van een aanvankelijk nauwelijks waarneembare oppositie steeds duidelijker. In 1941 waren van die oppositie nog vrijwel geen tekenen zichtbaar. Integendeel: Finlands plaats in de oorlog werd ten eerste nog eens extra onderstreept door de ondertekening van het Anti-Kominternpact (november 1941) en voorts door de oorlogsverklaring van Engeland. De Finse regering had geprobeerd dit laatste te vermijden, vooral omdat door die oorlogsverklaring het beeld onhoudbaar werd van een geïsoleerd conflict dat plaats zou vinden tussen Finland en de Sowjetunie en dat, evenals de 'Winteroorlog', los zou staan van de 'grote oorlog'. Gedurende de winter 1941—1942 deed zich aan het Finse front nauwelijks iets schokkends voor. De troepen konden hun stellingen houden en de zomer van 1942 gaf eigenlijk een soort hoogtepunt te zien van de *Waffenbruderschaft*: iedereen was optimistisch over het verdere verloop van de oorlog en de Duitsers werkten aan plannen om in het noordoosten, samen met de Finnen, een grote aanval te ondernemen op de Moermanskspoorweg.

De eerste kentering in de vriendschappelijke verhouding trad op, toen in augustus 1942 de Russen ten zuiden van het Ladogameer aanvielen en de Duitse posities bij Stalingrad ongunstiger werden. Alle Duitse tegenslag in de oorlog, vooral aan het oostelijk front, versterkte in Finland de twijfel aan de machtige bondgenoot en deed de vrees toenemen dat alles wel eens verkeerd zou kunnen aflopen. Naarmate het jaar vorderde, werd die vrees dan ook steeds groter en sloeg in januari—februari 1943 in paniek om tengevolge van de ramp bij Stalingrad en, dichterbij huis, de verdere Russische aanvallen bij Leningrad.

Dit alles veroorzaakte de eerste grote crisis in het bondgenootschap. De sociaal-democratische partij gaf op 19 februari een verklaring uit waarin voor het eerst sprake was van een afzonderlijke vrede tussen Finland en de Sowjetunie. Logisch gezien was dat niet zo'n grote stap; voor wie de Finse strijd zag als een 'geïsoleerde oorlog' met de Sowjetunie (zoals regeringspolitici en militairen dat deden), was een 'geïsoleerde', afzonderlijke vrede met diezelfde Sowjetunie vrij logisch. Maar uit de protesten van diezelfde militaire en regeringskringen tegen de formule van een afzonderlijke vrede, kon men heel duidelijke conclusies trekken over het werkelijke karakter van de oorlog! Het idee vond echter weerklank; president Ryti werd eind februari 1943 weliswaar nog herkozen, maar in de nieuwe regering die in maart werd gevormd, had een aantal ministers zitting dat minder Duitsgezind was. Van een echte crisis kon men pas spreken, toen Ramsay, de nieuwe minister van buitenlandse zaken, eind maart naar Berlijn ging om met

Rechtsboven: veldmaarschalk Mannerheim, de opperbevelhebber van de Finse strijdkrachten. Begin augustus 1944 volgde hij onder druk van de sowjetsuccessen president Ryti op.

Rechts: Finse stoottroepen houden zich in een primitieve woudstelling gereed voor de aanval. De foto dateert uit 1943, toen de ommekeer in de oorlog al zichtbaar werd.

Von Ribbentrop ernstig te praten over een Amerikaans bemiddelingsvoorstel om Finland uit de oorlog te halen. De razende Duitser las zijn bezoeker stevig de les en de Fin moest toestaan dat de afwijzende Finse antwoordnota aan Washington eerst door Von Ribbentrop zou worden gecontroleerd.

De georganiseerde oppositie in Finland hield gelijke tred met de verslechtering van de betrekkingen met Duitsland. Wat in 1941 nog slechts een kleine groep links-socialistische parlementsleden was, groeide in 1942 en vooral in 1943 uit tot een volwaardige oppositiebeweging, dit ondanks tegenslagen als arrestaties en veroordelingen tot flinke gevangenisstraffen. Tot die oppositie traden leden toe van verschillende partijen en groeperingen, zodat de petitie die 'de 33' (onder wie negentien parlementsleden) in augustus 1933 aan president Ryti aanboden, in brede kring diepe indruk maakte. In die petitie werd Ryti gevraagd de oorlog voor Finland zo spoedig mogelijk te beëindigen.

Precies zo'n zelfde situatie als in begin 1943 deed zich een jaar later voor, alleen droeg ze toen een veel ernstiger karakter. De Duitse troepen werden ten zuiden van Leningrad tot over de Narwa teruggedreven in de richting van Estland; het initiatief in de strijd was geheel overgegaan op de Russen. Als gevolg daarvan lag het Finse zuidelijke front geheel open en werd een rechtstreekse Russische aanval op de Karelsche Landengte mogelijk. De Finse reactie was dan ook veel radicaler dan een jaar tevoren: Paasikivi, die zijn sporen had verdiend in onderhandelingen met de Sowjetunie, kwam via Zweedse contacten eind maart 1944 in Moskou aan om als gevolmachtigde van de Finse regering te onderhandelen over een wapenstilstand. Hij kreeg een aantal voorwaarden voorgelegd die niet mis waren: Finland zou alle betrekkingen met Duitsland moeten verbreken en de Duitse troepen, die na een bepaalde datum nog in Finland waren, moeten interneren; de grenzen van het maartverdrag van 1940 bleven van kracht; Finland zou zijn leger goeddeels moeten ontbinden en het Petsamogebied met zijn nikkelmijnen aan de Sowjetunie moeten afstaan en, last but not least, zou het land zich moeten verplichten tot herstelbetalingen ter waarde van 600 miljoen dollar. Paasikivi pleitte er na zijn terugkeer in Helsinki voor op die voorwaarden in te gaan, maar na consultatie van de Finse Rijksdag stuurde de Finse regering op 12 april een afwijzend antwoord aan Molotow.

Ook de reactie van Duitsland was bitser dan in 1943. Ondanks de voor Hitler goede afloop van de besprekingen, liet de Führer de wapenleveranties aan Finland geheel stopzetten. Met andere woorden: de spanningen tussen de twee landen breidden zich nu ook uit tot het militaire vlak. Welke rampzalige gevolgen dat voor Finland had, werd op 9 juni 1944 duidelijk: op de Landengte begon toen een geweldig Russisch offensief. Met behulp van tanks en artillerie rukten Russische troepen in korte tijd ver op en namen ze bijvoorbeeld Viipuri weer in ('bevrijdden' die stad, in de Russische terminologie). Voor de Finse regering veroorzaakte dat een precaire situatie. En daar had Von Ribbentrop lang op gewacht: op 22 juni arriveerde hij in Helsinki om de regering te pressen een door Hitler zeer wense-

MOOIE LOTTA

Ondanks het sombere landschap voelden we ons nooit eenzaam of verloren, zolang we samen waren met Finse troepen; we waren als broers van één gezin. Ik voelde dat bijzonder sterk, toen luitenant Schleiermacher en ik op een keer een Finse kornet opzochten in zijn bivak in de bossen. In de grote, zwarte tent stond een blikken kacheltje, waarvan de pijp naar buiten leidde. En ik kon m'n ogen niet geloven, toen ik bij die kachel een beeldschoon meisje zag staan, dat bezig was thee te zetten. Ze was lang, met haar dat de kleur had van rijp koren; haar huid was als die van een perzik en ze had grote, glanzende ogen, die vrijwel groen waren; een ware schoonheid. Ik hield verrast mijn adem in. Ze sprak zelfs Duits, deze Finse schoonheidskoningin.

De vriendelijke kornet merkte onze verbazing en glimlachte. Het knappe meisje bleek een van de befaamde 'Lotta's', van wie we al veel hadden gehoord. We hadden er zelfs al enigen gezien, maar nog nooit hadden we kennis gemaakt met deze offervaardige jonge vrouwen die zorgden voor de Finse soldaten. Ze droegen grijze, katoenen uniformen en op hun boezem (en wat voor boezem!) prijkte het Lotta-insigne. Ze zorgden voor de gewonden, ze kookten, ze wasten, ze verstelden kleren — en dat alles vrijwillig. En wat we heimelijk dachten, voor we kennis met ze maakten, was beslist onjuist: hoewel ze nauwe contacten hadden met de troepen, was er geen sprake van seksuele contacten tussen deze meisjes en de Finse soldaten.

(Uit: 'Einen Bessern Findst du Nicht', anoniem — Kindler Verlag 1952)

lijk geachte verplichting aan te gaan, namelijk om met de Sowjetunie nooit een afzonderlijke vrede te sluiten. Diezelfde dag echter ontving de Finse regering ook een nota uit Moskou waarin werd aangedrongen op vredesonderhandelingen. Nogmaals stond Finland voor een tweesprong en weer wedden de politici op het verkeerde paard. In een persoonlijke brief, die door geen van de verantwoordelijke kabinetsleden was getekend, verplichtte Ryti zich tot de door Von Ribbentrop geëiste garantie. De Rijksdag kwam er niet aan te pas. De vijf socialistische kabinetsleden protesteerden daar wel tegen, maar bleven toch in de regering. Veel leverde dit gebaar Finland trouwens niet op: de Verenigde Staten verbraken de diplomatieke betrekkingen; de militaire steun die Hitler nu weer toestond, was gering, maar het Russische offensief bleef krachtig, zodat eind juli de situatie onhoudbaar werd. Onder druk van de Russische overwinningen kwam het begin augustus zo ver, dat president Ryti door Mannerheim werd opgevolgd en er een nieuwe regering werd gevormd.

Dat betekende een wijziging van de politieke koers. Toch duurde het nog bijna een maand, voordat Mannerheim Hitler meedeelde dat hij zich door de persoonlijke brief van Ryti en de daarin vervatte verplichting niet gebonden achtte. Eerst op 2 september 1944 verklaarde de Finse regering het samenwerkingsverband

met Duitsland definitief voor ontbonden en keurde de Rijksdag onderhandelingen met met Moskou goed. Precies als na de 'Winteroorlog' waren de voorwaarden waarmee Finland op 19 september akkoord moest gaan, veel harder dan de Russische voorstellen van maart. Moskou eiste nu ook nog het schiereiland Porkkala, niet ver ten zuiden van Helsinki, en het transportrecht daarheen over Fins grondgebied. Voorts werd de opheffing geëist van anti-Russische en fascistische organisaties en de berechting van oorlogsmisdadigers en moest er een commissie worden gevormd om toezicht te houden op de tenuitvoerlegging van de wapenstilstand. Het vredesverdrag, dat ongeveer dezelfde bepalingen had als dit wapenstilstandsverdrag, werd pas in 1947 in Parijs ondertekend.

De ondertekening van het wapenstilstandsverdrag betekende wel het einde van de oorlog, maar niet van het wapengeweld. Duitsland wenste zijn posities op Fins grondgebied zo lang mogelijk te handhaven, vooral in het noorden. Op grond van de wapenstilstandsbepalingen moest Helsinki de Duitse troepen het land uit zetten. Omdat de Finnen van de daartoe aangeboden Russische hulp liever geen gebruik maakten, trokken Finse troepen naar het noorden. Dat leidde tot een aantal gewapende conflicten tussen de Finnen en hun voormalige *Waffenbrüder*. In deze 'Laplandoorlog' pasten de Duitsers zonder aarzelen de tactiek van de verschroeide aarde toe; een deel van de bevolking vluchtte naar het zuiden. In de Finse Golf werd het eiland Hogland door Finse eenheden met steun van Russische vliegtuigen met succes verdedigd tegen een Duitse aanval. In het noorden duurde het nog tot april 1945 voor de laatste Duitsers uit de stellingen aan de Noors-Finse grens waren verdreven. Pas toen keerde de vrede weer in het uitgeputte en deels verwoeste land.

Nog een ander strijdtoneel in het hoge noorden vraagt een ogenblik de aandacht. Over Noord-Finland heen buigt zich een strook Noors grondgebied, die in 1940 door Duitse troepen was bezet. Nadat het Petsamogebied in 1940 door Finland was afgestaan aan de Sowjetunie, grensden Noorwegen en de Sowjetunie daar aan elkaar. Het gebied tussen Petsamo (Sowjetunie) en Kirkenes (Noorwegen), dat rijk is aan nikkel- en kopermijnen, vormde het achterland van de noordelijkste flank van de Moermansklinie. Na de Russisch-Finse wapenstilstand ontwikkelden de Russen onmiddellijk plannen voor een aanval, die in twee fasen zou worden uitgevoerd. Tussen 7 en 15 oktober 1944 werden de Duitse troepen van het zuiden uit tot achter de stad Petsamo teruggedrongen, terwijl tegelijkertijd, door middel van landingen op de kust van de Barentszee, het gebied ten noorden van de stad werd gezuiverd. Op 18 oktober overschreden de sowjettroepen vervolgens de grens met Noorwegen en drongen ze generaal Rendulics *Gebirgsarmee* verder terug, gedeeltelijk naar Noordwest-Noorwegen, voor een deel ook naar het zuiden, Finland in. Op 25 oktober viel Kirkenes. Veel verder drongen de Russische troepen Noorwegen niet binnen, maar wel bleef het betreffende gebied tot aan de lijn Kirkenes-Nautsi (een Finse grensplaats) voorlopig door de sowjetrussische strijdkrachten bezet.